

Filozofija zla

Golubić, Dominic Stjepan

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:054920>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Dvopredmetni diplomski studij
Filozofije i Njemačkog jezika i književnosti

Filozofija zla

Diplomski rad

Student:

Dominic Stjepan Golubić

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Aleksandra Golubović

Rijeka, 2020.

Izjava o izvornosti

Ovim putem izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mogega rada te da se u njegovoj izradi nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

U Rijeci, _____

Potpis

Sadržaj

1. Zahvala	3
2. Sažetak	4
3. Abstract	5
4. Uvodne riječi	6
4.1 Prolog.....	6
4.2 Uvod.....	6
5. Definicije zla	8
6. Vremeplov zla	10
6.1 Dualizam dobra i zla.....	10
6.2 Zlo kao nedostatak dobra.....	10
7. Teodiceja	13
7.1 Teodiceja privacije.....	13
7.2 Teodiceja slobode volje.....	15
7.3 Teodiceja kažnjavanja.....	16
7.4 Irenejska teodiceja.....	17
7.5 Teodiceja cjeline.....	19
7.6 Teodiceja prirodnih posljedica.....	20
8. Vrste zla	22
8.1 Prirodno zlo.....	22
8.2 Moralno zlo.....	23
8.2.1 Demonско zlo.....	24
8.2.2 Idealističko zlo.....	27
8.2.3 Instrumentalno zlo.....	30
6.2.3.1 Immanuel Kant.....	31
8.2.4 Glupo zlo.....	33
6.2.4.1 Hannah Arendt.....	34
9. Primjeri zla u svijetu	41
9.1 Primjer zla iz prošlosti – Auschwitz.....	41
9.2 Primjer zla iz sadašnjosti – Terorizam.....	45
9.3 Primjer zla iz budućnosti – Umjetna inteligencija.....	48
10. Zaključne riječi	51
10.1 Kako dalje?.....	51
10.2 Zaključak.....	52
11. Literatura	53

1 Zahvala

Zahvaljujem se mentorici, izv. prof. dr. sc. Aleksandri Golubović na pruženom vremenu i strpljenju kroz prijedloge te konstruktivne savjete i kritike. Također, zahvaljujem se svim profesoricama i profesorima s odsjeka za filozofiju te odsjeka za germanistiku na darivanom znanju; kako onom stručnom, tako i onom životnom. Za kraj, no ne i manje važno, zahvaljujem se cijeloj obitelji, koja je *gurala* naprijed i onda kada je volja posustajala.

2 Sažetak

Filozofija zla bavi se problematikom zla u svojoj dubini i širini, pokušavajući kroz razne teorije i primjere čitatelju približiti razumijevanje kompleksnosti teme i samog pojma *zla*. Svakodnevnim suočavanjem sa zlom, bilo na direktan ili indirektan način, ljudi teže k raznim objašnjenjima, stoga rad sadrži brojne definicije zla te dva povijesna pristupa funkcioniranja i usklađivanja zla u svijetu. Osim toga, zlo se često koristi kao argument protiv teizma, što teizam pokušava iskoristiti u svoju korist, pružajući u obliku tzv. *teodiceja*, opravdanja za postojanje zla. Prikazat će se cijela lepeza teodiceja, koje će balansirati između opravdanosti i neopravdanosti zla. Također, razlučit će se zlo na razne vrste i podvrste, kako bi se bolje uspjelo shvatiti zlo, koje svoje korijene vuče iz fizičkog i moralnog, odnosno iz prirode i čovjeka. Da bi se teoriju još bolje potkrijepilo, predstavljaju se tri primjera manifestacije zla u svijetu, koje se nalaze u različitim vremenima; prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, vežući se uz jednu zajedničku karakteristiku – prikaza zla.

Ključni pojmovi: filozofija zla, teodiceja, prirodno zlo, moralno zlo, demonsko zlo, idealističko zlo, instrumentalno zlo, banalno zlo

3 Abstract

Philosophy of evil deals with the problem of evil in its depth and its width, trying through various theories and examples to bring the reader closer to understanding the complexity of the topic and the very concept of evil. By confronting evil daily, either directly or indirectly, people tend to come up with various explanations, the paper, therefore contains numerous definitions of evil and two historical approaches to the functioning of evil and merging it into the world. Besides, evil is often used as an argument against theism, which theism tries to use to its advantage, offering a justification for the existence of evil in the form of the so-called *theodicy*. A whole range of theodicies will be presented, which will balance its veracity between the justification and the unjustification of evil. Also, to better understand evil, it will be divided into various types and subtypes, which has its roots in the physical and moral, that is, in nature and man. To corroborate the theory even better, three examples of the manifestation of evil in the world will be presented, which are found in different times; the past, the present, and the future, tied to one common characteristic - the depiction of evil.

Key words: philosophy of evil, theodicy, natural evil, moral evil, demonic evil, idealistic evil, instrumental evil, banality of evil

4 Uvodne riječi

4.1 Prolog

Pripreme za ovaj diplomski rad krenule su početkom 2020. godine, čitanjem niza knjiga i vođenjem bilježaka koje su tekle pod specifičnim okolnostima. Iste te okolnosti povremeno su prekidale *rad na radu*. Sam rad dovršen je malo više od pola godine kasnije, početkom rujna, nakon skoro dva mjeseca pisanja.

U tih pola godine dosta toga se izdogađalo; osim što je početkom godine svijetom počela harati pandemija Koronavirusa, Zagreb je pogođen razornim potresom u kojemu je nažalost stradala jedna osoba; djevojčica od 15 godina, za čiji će osmijeh i radost ovaj svijet zauvijek biti uskraćen. Možda je upravo pust grad uzrokovan Korona-panikom i zatvaranjem crkava i klubova spasio niz života, jer bi inače nedjeljom ujutro grad odisao ljudima i životom; od tetkica na placu, do jutarnje mise pa do posljednjih upornih mladih, koji traže utočište u nekom nezatvorenom kafiću. Grad je bio prazan, no pandemija i potres ispunili su ljudska srca pitanjima te je kao dodatak svemu tome, istoga jutra počeo padati snijeg. Teško je bilo ne pitati se *što se to događa* i *zašto*, no nije samo Zagreb *uzdrman*, već cijeli svijet. Uzdrman buđenjem, povodom kojega su se ljudi zapitali neke stvari. Ono što je proizašlo je buđenje u ljudima, uviđanje kako svi dijelimo isti teret. Razlike su se stavile sa strane; nestale su poput sjene kada sunce zasja u zenitu. Susjedi koji se prije toga nisu voljeli, sada su si pomagali. Svjedočili smo buđenju humanosti te su ljudi zajedničkim snagama evakuirali urušene bolnice i druge građevine, selili odjeljenja te starijima i nemoćnima pomagali i išli po lijekove i namirnice. Svo to *zlo* koje se izdogađalo, imalo je za rezultat puno dobrih djela, probuđenih u ljudima. Neki su oduvijek znali kako u njima čuči *ta* osoba, no drugi su ju tek otkrili.

4.2 Uvod

U ovom radu pokušat ću pomoću raznih teorija i primjera obrazložiti te pojasniti povijest, misao i smisao zla. Rad započinje definicijama zla, kako bi se uvidio šaroliki raspon mogućnosti definiranja zla, osmislene kroz povijest i sadašnjost. Nakon definicija, zaplovit će se pomoću vremeplova u daleku i bližu prošlost, kako bi se razmotrile dvije starije teorije objašnjavanja i funkcioniranja zla u svijetu. Prva, dualizam dobra i zla, smatra kako su dobro i zlo dvije nerazdvojne strane; poput klackalice. Druga, zlo kao nedostatak dobra, jasna je već po samom svom nazivu; ono

što manjka dobrom jest zlo. Slijedi dio o kršćanskoj filozofiji, odnosno o teodicejama, koje se bave opravdanjima zla. Drugim riječima, teodicejama se pokušava obrazložiti postojanje zla, smatrajući kako je zlo prisutno s nekim određenim razlogom. Ovdje će, osim raznih antičkih filozofa, glavnu riječ voditi Toma Akvinski i (sv.) Augustin. Nakon teodiceja slijedi najdetaljniji dio rada, a to su vrste zla. Vrste zla će se podijeliti na dvije podvrste; zlo uzrokovano prirodnim i moralnim putem. Dok je prirodno zlo nešto jednostavnije te se samim time obrađuje u kraćim crtama, moralno zlo zahtijeva zaron u dubine, jer obuhvaća zlo uzrokovano ljudskim umom ili ljudskom rukom. Unutar moralnog zla detaljno i uz primjere će se obraditi njezine razne tipologije; demonsko, idealističko, instrumentalno i *glupo* zlo. Već po samom nazivu može se naslutiti u kojem smjeru se pojedini oblik moralnog zla kreće. Važno je napomenuti kako se kod instrumentalnog zla pojavljuje Immanuel Kant, zajedno sa svojom teorijom o istome, dok će kod *glupog* zla fokus biti na Hannah Arendt, kako bi se cijela priča produbila. Nakon vrsta, slijede razni primjeri zla, koji su podijeljeni po vremenima; prošlost, sadašnjost i budućnost. Ono što će se pokušati, jest objasniti zašto u dotičnim primjerima *obitava* zlo. Primjer zla iz prošlosti odnosi se na Auschwitz, odnosno na zlo koje su Židovi pretrpjeli. Slijedi primjer iz sadašnjosti, koji je današnjim stanovnicima Zemlje itekako poznat; terorizam, protiv kojega se vode borbe na svim kontinentima. Posljednji primjer tiče se potencijalnog zla, koji nas možda čeka u budućnosti. Riječ je o umjetnoj inteligenciji, koja je prisutna u našoj sadašnjosti te se munjevitom brzinom razvija. Nakon navedenog poglavlja slijede zaključne riječi o obrađenim temama zla te pokušaj donošenja zaključka o samom radu.

5 Definicije zla

Kako bi se bolje moglo shvatiti samo zlo, potrebne su nam određene definicije, odnosno pokušaji shvaćanja zla pomoću odgovora na pitanje *što je to zlo?*

Kao *svima* prihvatljivu definiciju zla, mogla bi se uzeti ona koja navodi kako je „Zlo (...) svaka (veća ili manja) šteta kojom se ugrožavaju živa bića, bilo na fizičkoj ili psihičkoj razini.”¹ Glede ove definicije zla sve bi trebalo biti jasno; fizička razina podrazumijeva raznovrsnu bol, poput iščašenja zgloba ili opekotine, dok psihička razina podrazumijeva mentalna stanja kao što su depresija ili strah.

Osim zla na fizičkoj i psihičkoj razini, definicija zla može podrazumijevati i moralnost, odnosno ono što je moralno loše. „Ova vrsta zla odnosi se na sve nemoralne izbore i djela/činove (laž, izdaju, pakost, ubojstvo, maltretiranje: bilo fizičko ili psihičko, itd.)”² Dakle sve ono što moralno ispravna osoba ne bi smjela htjeti (u)činiti.

U sljedećoj definiciji, zlo se izjednačuje s nemogućnošću nastavka života zbog (uranjene) smrti.³ Stvar je u tome što se tada ne žali samo za osobom, već i za njenom budućnošću; za onime što je sve osoba mogla biti, odnosno postati. Svaki gubitak je tragedija i zlo po sebi, pogotovo kada je riječ o mladom životu jer tada žalimo kako za osobom tako i za djetetovim potencijalom, snovima, željama i ciljevima.⁴ Stoga je „veliko zlo kada pogine dijete koje je pregazio autobus čak i u slučaju kada zbog toga nije osjetilo nikakvu bol ni patnju”,⁵ upravo zato što je izgubilo svoju budućnost, odnosno mogućnost za istom.

Nastavak na priču o smrti i zlu, možemo pronaći i kod Biondića, koji kod izjednačavanja smrti i zla smatra kako se zlo nalazi u shvaćanju čovjekove povijesti i mogućnosti.⁶ Odnosno u shvaćanju čovjeka kao onoga što je bio te što je mogao biti. Međutim, time smrt sama po sebi nije zlo, već se zlo nalazi u nemogućnosti ostvarenja svojih potencijala i snova.

Sokrat je smatrao kako je zlo sve ono što ne bismo bili u stanju podnijeti pa iz toga razloga ne bismo s dotičnom osobom htjeli imati ikakvog dodira.⁷ Isto to se može ticati

¹ Golubović 2020, str. 14.

² Golubović 2020, str. 15.

³ Golubović 2020, str. 14.

⁴ Golubović 2020, str. 15.

⁵ Golubović 2020, str. 15.

⁶ Biondić 2015, str. 81.

⁷ Arendt 2006, str. 97.

i nas samih; zlo je sve ono što bi nas sprječavalo u želji da se sa samim sobom *družimo*; odnosno ono zbog čega se sutradan ne bismo mogli pogledati u ogledalo.

Za kraj, slijedi malo kompleksnija definicija zla koju zastupa Augustin, navodeći kako „(...) generalna definicija zla jest da je zlo *kvarenje*. Zlo ne postoji po sebi nego po stvari koju kvari, a stvar koju kvari nije kvarenje samo, zbog čega ta stvar nije zla.”⁸ Osim Augustina, s takvom definicijom zla složio bi se i Toma Akvinski. Naglasak je na tome kako je zlo svako odstupanje od prirode, a kako je Bog stvorio savršen svijet, zlo je nedostatak dobra.

⁸ Selak 2019, str. 50.

6 Vremeplov interpretacija zla

6.1 Dualizam dobra i zla

Promišljanja o pojavama koje okružuju čovjeka započela su davnih dana te se dualizam dobra i zla može pronaći u tzv. manihejstvu. Korijeni manihejstva sežu sve do davne Mezopotamije, koja je svima poznata kao područje između rijeka Eufrata i Tigrisa, što bi danas obuhvaćalo područje Iraka, Irana te Sirije. Unutar tog dualističkog vjerovanja, grubo rečeno „zlo je u prirodi bilo prisutno zajedno s dobrom, smrt sa životom, plodnost s destrukcijom”.⁹ Po takvom shvaćanju, zlo i dobro drži neraskidiva veza; oni postoje unutar svoje vječne međusobne borbe. Prema Maniju, utemeljitelju maniheizma, u svijetu su prvotno nastali svjetlo i tama.¹⁰ Tako svjetlo biva opisano kao ono „(...) prvo, slavnije biće, (...) Bog koji je kralj Raja Svjetla. On ima pet članova: blagost, znanje, razumijevanje, misteriju, uvid te pet duhovnih članova: ljubav, vjeru, istinu, plemenitost, mudrost”¹¹, dok kod tame postoje drugačiji članovi: „oblak, gorenje, vrući vjetar, otrov, mrak”.¹² Na kraju dolazi do borbe predstavnika dobra i zla; prvog čovjeka i vraga, a nakon pobjede vraga došlo je do miješanja članova, tj. dijelova svjetla i dijelova tame pa tako naposljetku i do miješanja dobra i zla.¹³ Poput slikarskog platna na kojeg se sa svake strane prelije zasebna boja te se iste međusobno polako približavaju kako bi se zatim pomiješale. Manihejstvo se u određenim dijelovima može poistovjetiti i s današnjom kršćanskom religijom, prvenstveno u dijelu borbe dobra protiv zla, odnosno borbe Boga i sotone. Osim toga, Augustin, kojega će se u sljedećem poglavlju detaljnije spominjati, prvotno je krenuo putem manihejstva da bi kasnije postao žestoki protivnik istoga, prešavši na kršćanstvo u kojemu je pronašao *istinu*. Upravo će on postati glavnim oponentom manihejstva te će kroz svoja životna djela i posvećen rad zadobiti epitet *sveti* Augustin. Važno je još naglasiti kako se kod manihejskog učenja ne spominje nikakvo prirodno zlo; što bi po definiciji bilo zlo poput primjerice poplava, potresa ili uragana. Razlog je u tome što prirodne katastrofe nisu smatrali zlima, one su se jednostavno događale, a dobro radi svoje dok zlo radi svoje. Međutim, ono što ih oboje drži je njihova neraskidiva veza nadmetanja.

Manijeva promišljanja pokazuju i kako ljudsku potrebu za objašnjenjem može nadmašiti sama ljudska mašta te je tako stvorena jedna iznimno apstraktna i kompleksna

⁹ Selak 2019, str. 23.

¹⁰ Selak 2019, str. 24.

¹¹ Selak 2019, str. 24.

¹² Selak 2019, str. 25.

¹³ Selak 2019, str. 26.

priča o nastanku svijeta, čovjeka te dobra i zla. Iznimno zanimljivo jest to što se i dan danas može naići na primjere borbe dobra i zla, poput one u *Zvezdanim ratovima*; borbe između svijetle i tamne strane, one između Jediija i Sitha.¹⁴

6.2 Zlo kao nedostatak dobra

Priča o zlu kao nedostatku dobra svoj naglasak stavlja na *dobro* te tako *zlim*, odnosno lošim smatra ono čemu *dobro* nedostaje ili manjka. Razvoj takvog razmišljanja krenuo je od antičke Grčke, tako Plotin „zlo ne vidi kao bitak, nego kao lišenost”,¹⁵ dok je dobro „mjera i granica svega i kojemu ništa ne nedostaje (...)”.¹⁶ Pomoću filozofa Antike; Platona, Parmenida te već spomenutog Plotina, Augustin je dobio čvrste temelje za svoju filozofiju, koja pokušava pobiti manihejstvo, odnosno dualizam dobra i zla. Augustin se protivi supstancijalizaciji zla te je smatrao ideju „(...) da zlo ima bitak (...) *monstruoznom* i *gnjusnom* jer se time zlo stavljalo u ravan s dobrim.”¹⁷ Augustinova oporba manihejstvu sastavljena je u tri teze. Unutar prve teze, Augustin želi dati do znanja kako je upravo *dobro* ono prvotno nastalo, a tek onda slijedi *zlo*. Bez dobra ne bismo bili sposobni uopće spoznati zlo. Ili drugim riječima, „Augustin definira zlo kao privaciju dobra”¹⁸. Što bi značilo da se *dobro* lišava ili gubi. Kako bi potkrijepio svoju teoriju, Augustin nudi niz zanimljivih primjera. Jednim od primjera navodi kako stol ne možemo nazivati prljavim, ukoliko on prije toga nije bio čist.¹⁹ Kako bismo mogli znati da je stol prljav ukoliko nismo spoznali kakav je to čisti stol? Dakle potrebno nam je ono prvotno kako bismo mogli spoznati ono suprotno, koje tada uspoređujemo s prvotnim. U pogledu primjera, *prljavo* i *čisto* jednostavno zamijenimo s *dobro* i *loše* te tako imamo simulaciju Augustinove teorije o zlu kao odsustvu dobra. Nadalje, Augustin navodi da kada „(...) mislimo o nečemu kao lošem, mislimo o tome na temelju toga da je trebalo ili moglo biti drugačije, dobro, jer inače ne bismo mogli reći da ne valja.”²⁰ Tako ponovno vidimo kako *zlo* ili *loše* jednostavno gubi svoju egzistenciju bez *dobrog*, jer upravo o njemu i ovisi. Kako je razjašnjeno što je zlo (=nedostatak dobra), u drugoj tezi protiv manihejske supstancijalizacije zla Augustin se bavi pitanjem *odakle* dolazi zlo u svijetu? On navodi kako zlo proizlazi iz čovjekove *slobode volje*, koja jest druga

¹⁴ Selak 2019, str. 28.

¹⁵ Selak 2019, str. 31.

¹⁶ Selak 2019, str. 31.

¹⁷ Selak 2019, str. 34.

¹⁸ Selak 2019, str. 36.

¹⁹ Selak 2019, str. 36.

²⁰ Selak 2019, str. 37.

teza te time problem zla postaje zemaljski problem, ovisan o ljudima.²¹ Samim time, slobodna volje postaje preduvjet za samo spoznavanje dobra i zla. Augustin kao primjer uzima priču o istočnom grijehu:

„Drvo nije bilo zabranjeno Adamu zato što je bilo zlo, nego zato što je bilo dobro za čovjeka da bude podvrgnut Bogu. (...) Bog je nazvao drvo koje je zabranio dirati drvom znanja dobra i zla da bi čovjek, ako bi ga dotaknuo unatoč zabrani, osjetio kaznu grijeha i znao razliku između dobra poslušnosti i zla neposlušnosti.” (Selak 2019: 39-40)

Dakle, Augustin ponovno pokazuje kako zlo nije supstancija, odnosno ono ne postoji neovisno, već je riječ o čovjekovom činu prouzročenom slobodom volje, danom od strane Boga. U trećoj tezi protiv manihejske supstancijalizacije zla, riječ je o postojanju nekakvog „vrhovnog Dobra i njegove odgovornosti za zlo u svijetu.”²² Kasnije će upravo ta treća teza biti poznata kao *teodiceja*, odnosno razna *opravdanja* postojanja zla u svijetu. Tako za „Boga ne postoji zlo, ni za sva stvorenja jer izvan njih ne postoji ništa što bi moglo provaliti unutra i pokvariti red koji je Bog postavio.”²³ Stoga je upravo ovdje riječ o tome, kako Bog ne bi dopustio zlo, ako isto ne bi poslužilo nekom većem dobru, koje je van domene našeg razumijevanja.²⁴ Važno je napomenuti kako Augustin nije prvi došao do naziva *teodiceja*, već je to bio Leibniz, preko tisuću godina kasnije. Zaključno, prema Selak, Augustin je uspješno odvojio Boga od zla, no to sa sobom povlači i odvajanje Boga od čovjeka, jer upravo je Bog taj koji pobjeđuje u svakoj bitci kada se suprotstavlja zlu, no samim time, On prestaje biti čovjekov suborac u čovjekovoj vječnoj borbi protiv zla.²⁵

²¹ Selak 2019, str. 38.

²² Selak 2019, str. 40.

²³ Selak 2019, str. 43.

²⁴ Selak 2019, str. 44.

²⁵ Selak 2019, str. 45.

7 Teodiceja

Uvoditeljem izraza *teodiceja* smatra se Leibniz, čiji je izraz sastavljen od grčkih riječi *teos* - bog te *dike* – pravednost; teodiceje se smatraju Božjim argumentima, odnosno opravdanjima u pogledu postojanja zla.²⁶ Međutim, sami temelj današnjih teodiceja nalazimo još u vremenu Heraklita, koji navodi kako je za Boga sve dobro i pravedno, no čovjek nešto od toga poima kao pravedno, a drugo kao nepravedno, jer nema uvida u božansku perspektivu.²⁷ Osim toga, važno je napomenuti kako upravo ateisti argumentiraju nepostojanje Boga kroz postojanje zla; oni smatraju kako jedno drugo pobija jer upravo Bog nikada ne bi smio dopustiti zlo na svijetu. Bog je prema definiciji:

„(1) osoba, (2) nema tijelo, (3) sve zna, (4) sve može, (5) svugdje je prisutan, (6) stvorio je svijet i sve što u svijetu postoji, (7) potpuno je slobodan, (8) savršeno je dobar i predstavlja izvor moralnih obveza, (9) postoji vječno i nužno.” (Berčić 2012: 295)

A ono što se ateisti pitaju, jest kako bi savršeni i sveznajući Bog dopustio zlo na svijetu? No, upravo zato su *stvorene* teodiceje; one su „(...) pokušaj da se ukloni ta disonanca tako što će pokazati da svijet *zapravo* jest pravedan, da su patnje nužne, da Bog nije odgovoran za patnje i tomu slično.”²⁸

Međutim, takvim objašnjenjima, zlu se pruža neograničenu *vlast*, i to zato što svako zlo u svijetu tada postoji s nekim razlogom višeg dobra, svako zlo tada jest opravdano. Takvim *rješenjem* zapravo indirektno negiramo suočavanje sa zlom te ga puštamo poput divlje zvijeri koja tumara svijetom tražeći svoje žrtve.

Slijedi nekoliko najznačajnijih teodiceja, kako bi se pomoću njihovog pojedinačnog opisa i obrazloženja bolje razumjelo sam koncept *teodiceja*.

7.1 Teodiceja privacije

Plotin započinje priču o teodiceji privacije navodeći kako zlo nema bitka te zlo podrazumijeva nedostatak dobra, misleći na to kako je zlo nužna sastavnica svijeta kojoj fali vlastiti realitet.²⁹ Toma Akvinski nastavlja priču tvrdeći kako nitko i ništa nije zlo

²⁶ www.enciklopedija.hr (09.07.2020.)

²⁷ Svendsen 2011, str. 38.

²⁸ Svendsen 2011, str. 38.

²⁹ Svendsen 2011, str. 41.

po sebi, jer zlo nema bitka, ono je nedostatak.³⁰ Ovdje se ponavlja priča iz Augustinove *borbe* protiv manihejske supstancijalizacije zla. Ponavlja se glavna misao, koja navodi kako svijet nije sačinjen od vage na kojoj se vodi borba između dobra i zla te se prevlast mijenja iz dana u dan, već svijet po sebi jest dobar a ono što dobru biva *oduzeto*, ono što dobro *kvari*, taj nedostatak jest zlo. Kako bismo ovu teodiceju bolje potkrijepili, Toma Akvinski nudi iznimno zanimljiv primjer u kojemu pokazuje zlo kao odstupanje od prirode:

„(...) Tako nije zlo što čovjek nema krila, jer ne leži u čovjekovoj prirodi da ima krila. Nasuprot tome je zlo ako ptica nema krila, jer to je nedostatak u odnosu na ptičju prirodu.” (Svendsen 2011: 42)

Primjerom je jasno prikazano zlo kao odstupanje od prirode jer je upravo Bog taj koji je tvoritelj savršenog svijeta i njene prirode. No kako onda nastupa taj *nedostatak*? Augustin i Toma Akvinski smatraju kako je upravo čovjek taj koji je kroz istočni grijeh odabrao biti nesavršen te je posljedica toga, svijet s nedostacima.³¹ Priča ide dalje, može se reći kako se onda jednostavno ne bi trebalo ni stvoriti biće s takvim nedostacima te kako je stoga čitavo ljudsko stvorenje *fatalna Božja pogreška*.³² Ako postoji svemogući i savršeni Bog, tada se jednostavno podrazumijeva da je njegov *proizvod* upravo savršen; tako bi kako svijet tako i čovjek, oboje trebali biti savršeni. No, na to se onda ponovno može odgovoriti kako je Bog stvorio čovjeka sa slobodom volje upravo zato da bi čovjek bio u mogućnosti sam birati između dobra i zla. Takva rasprava može se voditi u nedogled, poput beskrajne partije ping ponga.

U teodiceji privacije, priča kako je zlo nedostatak dobra smisljena je jer treba uzeti u obzir kako je suprotnost pojmu *dobro* upravo *zlo*. Samim time, trebalo bi se postaviti pitanje *što je to došlo prije?* Kada bismo znali što je došlo prije i ukoliko bi to bilo *dobro*, onda bismo potvrdili priču o tome kako je upravo manjak dobra, ono što je zlo. Jer kako bismo imali suprotnost nečega, potrebno je prvo ono prvotno čime ćemo ono drugo suprotstaviti. Tako primjerice slijedi prvo zrela jabuka, koja je po sebi dobra, no kada započne proces truljenja smatramo kako ona više nije dobra, dakle nastupio je nekakav nedostatak, koji ju je promijenio. Samim time, teško se čini da je zlo proizašlo prije dobra. Isto kao što se i čovjek kao nevino biće ne može roditi zao, nego takvim postaje; gubljenjem nevinosti i dobrote.

³⁰ Svendsen 2011, str. 42.

³¹ Svendsen 2011, str. 42.

³² Svendsen 2011, str. 43.

7.2 Teodiceja slobode volje

Sljedeća teodiceja bavi se dobro poznatim filozofskim problemom; problemom slobode volje. Davnih dana Platon je u svojoj *Državi* naveo kako bi se krivca u vezi zla trebalo potražiti negdje drugdje, a ne kod Boga; jer kriv je onaj koji *bira* zlo.³³ Iz toga se može zaključiti da ako krivac nije Bog, tada je krivac čovjek, jer upravo je on taj koji bira dobro ili zlo pomoću dane mu slobode volje. Augustin nastavlja, tvrdeći kako „(...) zla djela proističu iz zle volje, ali da zla volja sama nema nekog uzroka.”³⁴ Pitanje koje se postavlja jest, da li je upravo istočni grijeh započeo čovjekovu priču o mogućnosti biranja dobra i zla. Jer „zatim reče Bog: Evo Čovjek postade kao jedan od nas – znajući dobro i zlo!”³⁵ Prema Bibliji izgleda da jest, no kako Svendsen primjećuje, „trebalo bi se znati što neki izbor podrazumijeva da bi se moglo slobodno birati – onaj koji bira mora biti *informiran*.”³⁶ Samim time, čovjeku je potrebno znati što, odnosno koje posljedice, podrazumijeva svaki odabir, a tek onda bismo uistinu bili slobodni odabrati. Tako se primjerice svako dijete koje se još nije susrelo s vatrom, bez obzira na silna upozorenja roditelja, moralo osobno uvjeriti kako vatra peče. Tek kada se osobno u nešto uvjerimo, tada u to i vjerujemo. Isto tako je i Adam morao doći u doticaj s grijehom, odnosno neposluhom prema Bogu, kako bi spoznao grijeh. Teško da je Adam a priori znao što je to grijeh, kada se s njime nikada nije susreo. U ovom slučaju tek nakon počinjenog grijeha, čovjeku je dano do znanja da je upravo to što je učinio, grijeh.³⁷ Laički gledano, ovdje je Bog čovjeka *dobio na foru*, kako bi se izvukao od odgovornosti za postojanje zla u svijetu. Sve je na kraju svedeno na čovjeka i njegovu odgovornost te je čin grijeha bio neizbježan ili čak namješten. Čovjek si je tako sam kriv što nije mogao odoljeti te je pogrešno odlučio i time nesvjesno odabrao postojanje zla u svijetu. Pavlova poslanica Rimljanima tvrdi kako je „(...) *pad jednog bio osuda za sve ljude*.”³⁸ Takvo što se ne čini baš poštenim te se čini kako je i dalje riječ o nekakvom prebacivanju odgovornosti s Boga na čovjeka.

No, neovisno o tome tko je odgovoran za početak postojanja zla, bilo da je čovjek ili Bog, činjenica jest da je na čovjeku kao slobodnome biću sloboda i odgovornost odabira između dobra i zla. Tako je Bog ljudima dao slobodu volje kako bi pomoću nje bili

³³ Svendsen 2011, str. 43.

³⁴ Svendsen 2011, str. 44.

³⁵ Post, 3:22.

³⁶ Svendsen 2011, str. 44.

³⁷ Svendsen 2011, str. 44.

³⁸ Rim, 5:18.

istinski slobodni te mogli činiti dobro i/ili zlo. Iako je Bog možda i mogao stvoriti čovjeka takvog da nije u mogućnosti čini zlo, to bi za sobom izgubilo ujedno i:

„Jedno veliko dobro – mogućnost samoodređenja. Samoodređenje znači da je čovjek slobodan (u značajnoj mjeri) s obzirom na razvoj vlastite osobnosti i karaktera te da se mogućnost odabira, sukladno tome, treba nalaziti u njegovoj moći. To znači da je čovjeku prepušteno da bude dobar ili zao.“ (Golubović 2020: 22)

Čovjeku uistinu treba biti dopušten odabir između dobra i zla; u suprotnom dobra djela ne bi imala značaj a loša ne bi imala težinu tereta te bi čovjekova odgovornost bivala otpuhana vjetrom, poput mrvica sa stola. Kako Bog nije stvorio čovjeka takvog da ne čini zlo, postavlja se pitanje da li je Bog mogao stvoriti čovjeka takvog da uvijek bira dobro te da onaj lošiji izbor uopće nije u mogućnosti učiniti.³⁹ Međutim takvo što bi onda ljude pretvorilo u robote, koji su ograničeni i stvoreni da čine isključivo jedno te isto, poput strojeva u nekoj tvornici. Golubović smatra, kako:

„Teza prema kojoj proizlazi da ako je Bog svemoguć, onda on može stvoriti koji god svijet želi – je pogrešno – jer ako Bog stvara slobodna bića onda treba njima prepustiti to kako će svijet izgledati.“ (Golubović 2020: 23)

Tu se povlači misao, kako je Bog, stvorivši ljude sa slobodom volje, ograničio vlastitu slobodu da bi čovjek mogao *uživati* u istoj.⁴⁰ Tako je prepušteno sve čovjeku, Bog se ne miješa te odbija igrati *ulogu suca*. Čovjeku je podarena sloboda volje, koju može koristiti kao alat ili oružje te je prema teodiceji slobode volje Bog omogućio čovjeku i jedno i drugo, prepustivši mu mogućnost slobodnog odabira, a upravo odabir po definiciji i podrazumijeva slobodu.

Zaključno, ako prihvatimo dotičnu teodiceju kako je upravo sloboda volje uzrok zla, takvu primjenu možemo isključivo upotrijebiti kod moralnog zla, no što ćemo onda s prirodnim zlom; što njega uzrokuje i tko je njegov krivac?

7.3 Teodiceja kažnjavanja

Nakon poduže priče glede teodiceje slobode volje, slijedi teodiceja kažnjavanja koja samu sebe definira već u nazivu; zlo se događa kao kazna na nešto. Upravo je završno

³⁹ Golubović 2020, str. 23.

⁴⁰ Golubović 2020, str. 23.

pitanje prošlog poglavlja vezano uz prirodno zlo ostalo otvoreno te se odgovor može pronaći u Božjoj kazni. Kako civilizacije kroz povijest nisu imale razvijene znanosti poput fizike, kemije, biologije i medicine, upravo su prirodni fenomeni, odnosno katastrofe i nedaće, objašnjavanje kroz Božje kazne. Bilo da je riječ o požaru ili gubitku djeteta, ljudi su razlog svoje tragedije pronalazili u kazni bogova ili Boga. Danas bi pomoću stručnjaka, uzrok požara mogao biti utemeljen zbog zagrijavanja sunca a gubitak djeteta zbog kronične upale pluća. Kada se navodi kako je „Bog (...) opravdan u situacijama u kojima kažnjava one koji čine zlo”⁴¹ Čini se kako je prema tome Bog vrhovni sudac, koji nadgledava ljude te zbog čovjekovog ogrešenja šalje prikladnu kaznu. Moguće i da je Bog poslao nekakvu vrstu više sile, koja u svijetu stvara balans te čovječanstvo prikladno kažnjava. No, valja postaviti pitanje, što s patnjom nedužnih ljudi? Jer „dok Boga možemo opravdati zbog toga što kažnjava one koji su počinili zlo, ne možemo ga opravdati što dopušta da nedužni pate.”⁴² Odgovor na pitanje teško je pronaći jer u pokušaju odgovaranja zašto nedužni ljudi pate, odgovor bi se brzo preoblikovao u izgovor.

Čini se kako teodiceja kažnjavanja nema čvrste temelje, jer bismo na kraju krajeva svaku nedaću mogli objasniti kao svojevrstu kaznu. A i kada bismo prihvatili tvrdnju kako Bog kažnjava isključivo zle ljude, našli bi se u stupici jer u svijetu postoji previše nedužnih koji pate. Ljudima su po prirodi silno potrebna objašnjenja za nedaće i zlo koje se događa pa stoga traže odgovor na pitanje *zašto* te odgovor često vole pronalaziti u obliku kazne zbog grijeha iz prošlosti, no nekada se stvari događaju jednostavno *zato*; bez ikakvih razloga.

7.4 Irenejska teodiceja

Teodiceja nosi naziv po biskupu Ireneju, koji je živio za vrijeme Rimskog Carstva, rođen je u Maloj Azije te je podrijetlom Grk.⁴³ Valja napomenuti kako za vrijeme Irenejskog promišljanja još nije postojao pojam *teodiceja* te je, kao što je već navedeno u uvodu, pojam uveden kasnije od strane Leibniza.

„U Irenejskoj tradiciji zlo se može djelomično pripisati Bogu. Bog je stvorio čovjeka u stanju kad njegova savršenost nije potpuno razvijena i stavio ga u svijet koji se sastoji od dobra i zla, tako da sazre i shvati svoju savršenost.

⁴¹ Golubović 2020, str. 19.

⁴² Golubović 2020, str. 19.

⁴³ www.enciklopedija.hr (10.07.2020.)

Ovaj svijet, sa svojim patnjama i iskušenjima, načinjen je da i proizvede i razvije u čovjeku one osobine koje će ga učiniti pripravnim i vrijednim spasenja.“ (Svendsen 2011: 46)

Kod Irenejske teodiceje javlja se jasna razlika od ostalih teodiceja, u kojima je Bog lišen svake krivice te se na čovjeka prebacuje teret. Ovdje se sada teret dijeli te čovjeka čeka svojevrsno odrastanje kako bi sam naučio razlikovati dobro i loše. Irenejska teodiceja se čini poprilično racionalnom. U usporedbi s Augustinom, razlika se nalazi u tome da je kod njega „(...) čovjek sazdan savršeno, ali pada. Kod Ireneja čovjek nije savršen, ali nastoji dostići savršenstvo.“⁴⁴ Većini bi se vjerojatno činila ova druga mogućnost kao realnija; dostizanje savršenstva. Upravo je čovjek taj koji cijeli život uči, svjesno ili nesvjesno. Dijete mora prvo naučiti puzati pa hodati, slijedi govor i niz istraživanja protkanih kroz prve godine života, kako bi se u konačnici moglo doći i do kritičkog razmišljanja te razlikovanja dobra od zla. Tako svaka racionalna osoba na svoj način pokušava dostići tzv. *savršenstvo*, odnosno nekakvu svojevrsnu moralnu ispravnost. John Keats opisuje svijet

„Kao dolinu gdje će se graditi duše. (...) *Zar ne vidiš kako je potreban svijet patnji i problema da bi se školovao intelekt i učinilo ga dušom? Patnja je, dakle, nužna da bi se izgradila stvarna duša.*“ (Svendsen 2011: 46-47)

Ponovno se može povući priča o patnji nedužnih i nevinih kao što su to djeca, no činjenica jest da život nije med i mlijeko, već je život protkan nitima tuge i sreće. Tako su nam upravo i oni tužni, tragični trenuci potrebni, kako bismo bili u mogućnosti prepoznati pa i cijiniti one sretnije trenutke. Svaka osoba doživjela je barem nešto tragično, bilo da je riječ o nedužnom djetetu ili odrasloj osobi te jedino što preostaje, jest izvući nekakvu pouku i nastaviti dalje sa životom. Camusov lik *Peneloux*, iz njegovog djela *Kuga*, smatra kako je tragedija:

„Dar milosrđa, koji se поближе određeno sastoji od toga da se vjera u Boga stavi na najstroži ispit, (...) gdje će se ili morati zagrliti Boga u potpunosti ili ga odbaciti.“ (Svendsen 2011: 49)

Jednako tako, riječi Penelouxa mogu se preformulirati tako da će čovjek unatoč nedaćama i prisutnosti zla u svijetu, ili zagrliti život u potpunosti te nastaviti dalje ili odustati i odbaciti ga.

⁴⁴ Svendsen 2011, str. 46.

Irenejska teodiceja zrači smislenom dubinom; kako čovjek nije savršen, tako nije ni svijet u kojemu čovjek živi. Da li smo mi ti koji su na svijet prenijeli nesavršenost ili je pak svijet taj koji je od početka takav te smo mi samo preuzeli isto, nikada nećemo saznati. Međutim, ono što je sigurno, jest da učimo dok smo živi te nam je potrebno i dobro i zlo kako bismo iz toga naučili biti bolja osoba. Moramo upoznati dobro, kako bismo isto mogli činiti te osjetiti zlo, kako bismo isto mogli spriječiti i upravo kroz navedenu jednostavnu formulu izrasti ćemo u bolju osobu sutrašnjice.

7.5 Teodiceja cjeline

Poput Irenejske teodiceje, teodiceja cjeline također svoje korijene vuče iz vremena prije samog pojma *teodiceja*. Ona smatra zlo kao dio nekakvog većeg dobra. Tako Augustin tvrdi da „Sve što je zlo, zapravo je dobro, jer je nužan dio jedne cjeline koja je dobra: *Sve što postoji je stoga dobro.*”⁴⁵ Tako se smatra kako je patnja (zlo) sastavni dio čovjeka, koja služi kao oruđe te čini čovjeka još boljim jer tvori jednu zajedničku cjelinu.⁴⁶ Činjenica po sebi jest, da zlo doprinosi i samom dobru, koje stvara *otpor* zlu. Dobra djela izgubila bi značaj kada ne bi postojalo zlo u svijetu. Toma Akvinski smatra:

„Kad bi zlo bilo sasvim isključeno iz stvarnosti, posljedica bi bila i nestanak mnoga dobra. Nije zato posao božanske providnosti da iz stvarnosti sasvim isključi zlo, nego da svo zlo koje se događa uredi prema nečem dobrom.”
(Svendsen 2011: 51)

Po tome, svijet sa zlom jest onaj bolji svijet jer doprinosi dobru. Ako uistinu jest tako da svijet funkcionira po geslu *svako zlo za neko dobro*, tko onda određuje koja količina zla je potrebna za koju količinu dobra? U tom slučaju, svijetom vlada kauzalnost između zla i dobra te jedno bez drugoga ne može funkcionirati, slično kao kod dualizma manihejaca. Međutim, ako na svijetu ne bi postojala nepravda, kako bi ljudi mogli pomagati siromašnima, napuštenima ili bolesnima.⁴⁷ Sva humanost bi nestala jer za njom ne bi bilo nikakve potrebe, a svijet bi funkcionirao monotono poput crtanog filma *Teletubbies*. Ipak, neovisno o tome, preostaje nam problem prirodnog zla, poput potresa koji je zadesio Zagreb početkom 2020. godine ili pak Koronavirusa koji je poharao svijet te poljuljao balans svačijeg života. Kako bi se moglo objasniti takvu vrstu zla, zar i takav oblik zla služi nekakvoj svrsi kako bi poslužila većem Dobru? Istina jest, da su

⁴⁵ Svendsen 2011, str. 50.

⁴⁶ Svendsen 2011, str. 50.

⁴⁷ Golubović 2020, str. 26.

se ljudi tijekom pandemije malo *trgnuli*; shvatili vrijednost života, počeli više cijeniti društvo najbližih, promijenili loše navike života te se počeli zdravije hraniti ili pak vježbati. To je upravo ono dobro prouzrokovano prirodnim zlom te se osim toga, upravo u najtežim situacijama vidi sloga i zajedništvo ljudi, gdje rasa, vjera i nacionalnost postaju nevažnima – jer smo svi u istom problemu, a nebitne stvari tada izađu iz sjene i postanu uistinu nebitnima. No ponovno se može postaviti pitanje, zar bi Bog stvarno dopustio pandemiju i milijune mrtvih? Toma Akvinski zaključuje kako mi nismo u mogućnosti vidjeti svijet kao cjelinu pa tako ne možemo vidjeti da je sve to dio *dobra*.⁴⁸ No, čini se ipak da za masovna ljudska stradavanja, bilo da je riječ o prirodnom zlu kao što je to pandemija ili o ljudskom činu zla kao što je to genocid, opravdanja jednostavno nema.

Zaključno, čini se kako nepobitna činjenica jest da dobro i zlo na kraju krajeva tvore svojevrsnu cjelinu. Ipak jedna o drugoj ovise te ne mogu postojati zasebno u smislu potpunog isključenja onog suprotnog. Jer kada god spomenemo dobro, time indirektno spominjemo i zlo, ali u smislu negacije te obrnuto. Ako kažemo kako je neki vojniki dobar, time indirektno govorimo i kako nije zao. Ili obrnuto, ako kažemo kako je neki ubojica zao, time indirektno želimo reći da nije dobar. No, svijet ne funkcionira baš na takav crno-bijeli način; postoji i vojniki koji je u biti zao te ubojica koji je zapravo dobar. Međutim, misao koja se htjela prenijeti je jasna – poveznica između dobra i zla postoji i to uzajamno. No, ipak se javlja još jedan malo veći problem; problem kada govorimo kako je svako zlo na svijetu dio cjeline većeg dobra, ne zato što to nije moguće, već zato što takvo što ne možemo potvrditi, niti dokazati, to je puko nagađanje. Takvo tumačenje zla bilo bi slično Heraklitovoj tvrdnji kako je *nered prividan* jer *u neredu postoji red*. Lako moguće, no da li je to stvarno tako, ili je ovdje samo riječ o igri riječima?

7.6 Teodiceja prirodnih posljedica

Za sam kraj ovog poglavlja posvetit ćemo se teodiceji, koja svoj fokus stavlja na prirodno zlo, odnosno njezine posljedice te će dotična teodiceja samim time poslužiti i kao uvod za sljedeće poglavlje, koje će govoriti o vrstama zla; prirodnim i moralnim. Prirodno zlo već je spomenuto u *teodiceji kažnjavanja*, međutim glavna misao teodiceje prirodnih posljedica jest, kako ljudi nisu uzvratili na Božju ljubav te su se samim time odrekli Boga, čime je posljedično uslijedilo udaljavanje od Boga ali i udaljavanje na

⁴⁸ Svendsen 2011, str. 51.

međuljudskoj razini.⁴⁹ No, stvar je u tome kako Bog pomoću istog tog prirodnog zla, koje se pojavljuje u različitim oblicima, primjerice u obliku potresa, poplave ili pak neke bolesti, ljudima želi ukazati na njihovu pogrešku, kako bi se isti mogli popraviti te vratiti na ispravni put življenja u skladu s Bogom. Dakle, riječ je o obliku opravdanja zla prema kojemu Bog „dopušta prirodno zlo kako bi ljudima omogućio da se vrata *na pravi put* i obnove odnos s njime.”⁵⁰ Ono što je ovdje problematično, jest, kako bi ljudi uopće mogli znati kako su učinili nešto pogrešno? Naravno da su naši davni preci svaki oblik nesreće smatrali uzrokom nekakve kazne za svoj grijeh, no zar i danas ljudi vjeruju kako je potres izazvan *Božjom kaznom* ili pak pomicanjem tektonskih ploča? Često pomoću prošlosti možemo objasniti sadašnjost, no u ovom slučaju pomoću sadašnjosti i kroz znanstveno dostignuće možemo objasniti puno toga iz prošlosti pa čak i ponešto toga što će se tek zbiti u budućnosti, poput primjerice prognoze vremena. Osim toga, čini se kako nije pošteno univerzalizirati *neuzvracenu ljubav* jer sigurno nije cijelo čovječanstvo ne uzvratilo ljubav te se samim time kroz prirodno zlo kažnjava i nedužne ljude. Jedan potres, požar ili poplava ne bira, već uzima sve što se na putu nalazi. Živimo u svijetu u kojemu često vlada neuzvracena ljubav te si nitko ne bi smio dopustiti u ime odmazde činiti zlo, a kamo li svemoćni Bog, koji po definiciji *posjeduje* moć nad svijetom.

Na kraju krajeva, upravo *posljedice* prirodnog zla mogu učiniti kontraefekt i time izazvati nasilje među ljudima te samim time i dodatno udaljavanje od Boga, a ne željeni povratak u Božji zagrljaj. Osim toga, svemogući Bog nikada ne bi dopustio takav oblik zla s otvorenim posljedicama, koje mogu voditi u dodatno zlo, prouzrokovanim nasiljem. Čini se kako je teodiceja prirodnih posljedica nepouzdana, jer svaki pokušaj opravdanja prirodnog zla kroz neuzvracenu Božju ljubav završava u slijepoj ulici *neopravdanja*. Zar ne bi Bog trebao biti taj koji nam pruža bezuvjetnu ljubav te samim time ne traži ništa zauzvrat. Ako to jest tako, onda cijela priča o *prirodnim posljedicama* zbog neuzvracene ljubavi pada u vodu.

⁴⁹ Golubović 2020, str. 24.

⁵⁰ Golubović 2020, str. 24.

8 Vrste zla

Kako u svijetu postoji mnoštvo zla, potrebno ga je sortirati u razne vrste i to tako da se razlikuju po svojim karakteristikama. Golubović navodi kako u filozofiji religije postoje dvije temeljne vrste zla; prirodno i moralno zlo. Osim tih dviju zla, neki smatraju kako postoji i ona treća vrsta – strašno zlo.⁵¹ Kada govorimo o *strašnom zlu*, jasno je kako je riječ o nečemu nepojmljivom, nečemu što će naštetiti čovjekovom cjelokupnom životu te mu isti više nikada neće moći biti isti. Kao primjer strašnog zla možemo uzeti silovanje ili mučenje. Osim toga, dobar primjer strašnog zla je i Holokaust, koji je rezultirao sustavnim mučenjem i istrebljenjem židovske populacije. Takvo zlo je zlo protiv čovječnosti. Strašno zlo se obradilo u kratkim crtama, no fokus ovog poglavlja bit će prvo na prirodnom pa onda na moralnom zlu. Prvenstveno ćemo se pozabaviti s moralnim zlom, odnosno sa zlom čiji je krivac ni manje ni više nego čovjek.

8.1 Prirodno zlo

U ovom radu, prirodno zlo je već nekoliko puta spomenuto te je jasno o čemu je riječ kada govorimo o takvom obliku zla. Osim što ovdje mislimo na prirodne katastrofe kao što su to tsunamiji, potresi i požari, prirodno zlo nam se može pojaviti i na fizičkoj razini u obliku bolesti ili deformacija.⁵² Karakteristika prirodnog ili fizičkog zla je ta da „nemamo direktnog krivca kojeg možemo okriviti za njih, jer nastaju kao nusproizvod pravilnog funkcioniranja zakona prirode.”⁵³ Tako ovdje krivca ne nalazimo u čovjeku već u nečemu izvanjskom; u prirodi i njenim *zakonima*. David Griffin nalazi zanimljivo razlikovanje između prirodnog i moralnog zla; dok prirodnom zlu pripisuje nenamjerne patnje, moralno zlo zahtijeva namjerno nanošenje patnji.⁵⁴ Na prvu se možda čini kao mala razlika, no namjera je na kraju iznimno važan čimbenik kod zla i patnje. Nije isto kada namjerno ili nenamjerno dođe do nekakvog zla. Velika je razlika ako se nekoga namjerno ili slučajno povrijedi a zlo od strane ljudske ruke uvijek će imati veću težinu nego zlo prouzročeno višom silom kao što su to sile prirode; potresi, požari ili tsunamiji. Po definiciji se podrazumijeva da kod više sile jednostavno nije bilo druge te čovjek istu nije mogao spriječiti. No moralno zlo; zlo počinjeno od strane ljudske ruke moglo se, odnosno trebalo se ne dogoditi.

⁵¹ Golubović 2020, str. 17.

⁵² Golubović 2020, str. 16.

⁵³ Golubović 2020, str. 16.

⁵⁴ Svendsen 2011, str. 79.

Međutim, ako je prirodno zlo nekakva viša sila van našeg pa čak i Božjeg utjecaja, koga okriviti? Nije nužno kako su prirodne katastrofe *zle*, nego smo mi ti koji smo ih nazvali takvima zato što oduzimaju živote i čine ogromnu štetu. No, na Jupiteru ne postoji, barem koliko je nama poznato, niti jedan oblik života te bi se vjerojatno svatko složio s tvrdnjom kako tamo ne postoji niti zlo. Međutim, na Jupiteru *vlada* ubojiti uragan, koji spada u dio prirodnog procesa dotičnog planeta.⁵⁵ Kada bi Jupiter pak nastanjivali ljudi, tada ne bi bilo dvojbi oko toga kako je takav uragan samo oličenje zla jer oduzima ljudske živote te čini zastrašujuću materijalnu štetu. Samim time se može zaključiti, kako prirodno zlo vežemo više uz posljedice koje uzrokuju prirodne nepogode.⁵⁶ Čini se kako priroda svakoga planeta, u pogledu svoje naravi, čini jednostavno ono što *mora*, neovisno i samo od sebe, dok smo mi ljudi samo njeni gosti, koji se moraju prilagoditi njezinim *hirovima* i promjenama raspoloženja.

8.2 Moralno zlo

„Netko tko čini moralno zlo, slobodan je čovjek koji drugima nanosi patnje protiv njihove volje i bez obzira prema njihovom ljudskom dostojanstvu.”⁵⁷ Takva zla u svijetu nažalost prevladavaju. Prateći Svendsenovu *Filozofiju zla*, kod moralnog zla javljaju nam se četiri zanimljive podvrste moralnog zla, svaka će se opširno obraditi. Prva podvrsta je *demonско zlo*; kada govorimo o takvom obliku zla, riječ je o zlu koje se čini zbog samog zla. Stoga i nosi naziv *demonско* u sebi, jer niti traži opravdanja niti ima nekakvu svrhu ili cilj, a da li je to uistinu tako, pokušat ćemo dokučiti. Primjer demonског zla, odnosno zla koje se čini radi samog zla, bilo bi mučenje. Ovdje nije riječ o mučenju protivničkog vojnika, kako bi se iz njega izvuklo korisne informacije, već o mučenju radi samog zadovoljstva mučenja i boli koja ide uz nj. Takav oblik zla postaje sebi svrhom. Druga podvrsta je *idealističko zlo*, dakle nekakvo zlo koje se čini zbog vlastitih ili tuđih ideala; nekakvog višeg cilja. Ovdje je potrebna vjera, odnosno uvjerenje, kako se čini nešto dobro, bilo da je ono opravdano ili ne.⁵⁸ Problem se ovdje javlja, što samo uvjerenje u nešto nije nužno dovoljno kako bi to nešto uistinu i bilo ispravno. Primjere idealističkog zla često možemo pronaći u ratovima; kada vođe ili zapovjednici govorima pridobivaju vojnike uvjeravajući ih u nekakav viši cilj koji traži drastične mjere, kako bi isti vojnici povodom toga ubijali ili pak palili kuće. U primjeru je riječ o manipulaciji i zlouporabi ideala, iz kojega kao rezultat proizlazi zlo. Treće je

⁵⁵ Golubović & Kopajtić 2012, str. 240.

⁵⁶ Golubović & Kopajtić 2012, str. 240.

⁵⁷ Svendsen 2011, str. 79.

⁵⁸ Svendsen 2011, str. 80.

instrumentalno zlo, koje se sastoji u tome da se svjesno čini nekakvo zlo kako bi se time postiglo nešto drugo.⁵⁹ Pomoću tog nekakvog zla, koje se možda i nerado čini, želi se postići nekakav cilj te se time opravdava sam čin zla. Što je poprilično slično idealističkom zlu. Tako ljudi čine zlo, koristeći isto kao oruđe, kako bi primjerice došli do novca; bilo da je to zlo u obliku prevare, krađe ili čak ubojstva. Svako pomiče svoje vlastite granice kako bi došao do onoga što želi. Kod instrumentalnog zla, fokus će biti na mislima i teoriji Immanuela Kanta. Posljednja podvrsta nosi naziv *glupo zlo*; takvim zlom se naziva nekakav postupak u kojemu počinitelj jednostavno uopće nije razmislio o tome da li čini dobro ili zlo. Hannah Arendt utemeljila je *glupo zlo* ili kako ona to naziva – *banalnost zla* te će voditi glavnu riječ u istoimenom poglavlju. Činiti nekakvu zlu radnju bez ikakvog razmišljanja o istome jednostavno mora biti *glupo*. Pogotovo kada je primjerice riječ o školovanim odraslim osobama, kao što su to bili zapovjednici u Auschwitzu, koji su jednostavno izvršavali svoje zapovijedi, bez ikakvog propitkivanja istih.

Ono što sve četiri podvrste međusobno veže, jest činjenica da sve pokazuju manjak obzira prema dostojanstvu drugog čovjeka.⁶⁰ Jer upravo moralno zlo proizlazi iz čovjeka te takav oblik zla podrazumijeva štetu drugome, ali i neizbježnu štetu samom (po)činitelju.

8.2.1 Demonsko zlo

Demonsko zlo nema zapravo nikakve veze s demonima, no ono što najbolje opisuje takav oblik zla, koji se prakticira radi sebe samog, najbolje je usporediti s nečim zlim poput demona. Kao što je već rečeno, demonsko zlo se događa radi zla samog ili barem ostavlja takav dojam, tako se primjerice mučitelj ne sjeća najbolje vlastite žrtve te protiv nje zapravo nema ništa osobno, samo je imao potrebu utažiti žeđ za činom mučenja ili silovanja.⁶¹ Naglasak nije na žrtvi, nego na potrebi koju izvršitelj ima. Međutim, posljedice same žrtve, bilo da je riječ o mučenju ili silovanju, bit će iznimno veće od samog mučiteljeva zadovoljstva. Zanimljivo je kako:

„I kad dvije strane jedna drugoj nanesu točno iste povrede, obje će strane imati osjećaj da su sami pretrpjeli veće povrede nego što su ih nanijeli drugoj strani.” (Svendsen 2011: 84)

⁵⁹ Svendsen 2011, str. 80.

⁶⁰ Svendsen 2011, str. 82.

⁶¹ Svendsen 2011, str. 83.

Tako će gotovo uvijek težina biti na patnji žrtve, dok će *zadovoljstvo* količinski biti puno manje. Isto tako će i posljedice same žrtve biti puno dugotrajnije, nego što će to biti zadovoljstvo izvršitelja. Zanimljivo je kako većina ljudi sa *zlom* potrebom za nasiljem vodi skroz normalan život te svoju potrebu skriva kao mrak sjenu. Problem nastaje kada se pojedinim „mučiteljima počinje sviđati to što rade. Nasilje počinje iz jednog razloga, a završava drugim. Mučenje dobiva neku vrstu vlastite vrijednosti.”⁶² Upravo se tada počinje činiti zlo zbog samog zla. Niz takvih primjera možemo vidjeti u ratovima. Dobar primjer je krvavi Vijetnamski rat, obilježen mučenjem, silovanjem i izivljavanjem nad vijetnamskim stanovništvom. Dobar primjer za dotični rat imamo pri ispitivanju domaćeg stanovništva; dok je većina vojnika rutinski obavljala svoje ispitivanje pomoću šamaranja, dio vojnika počeo je osjećati zadovoljstvo u nasilju te su se morali suzdržavati od želje za produljenjem samog mučenja. Preobražaj vojnika u ratu može se potvrditi njihovim izjavama koje su zabilježene u knjizi *An intimate History of Killing* (hrv. „Intimna povijest ubijanja”), tako nalazimo izjave poput one „da ubijanje pruža zadovoljstvo, da je zabavno i lijepo.”⁶³ Osim primjera demonskog zla u ratu, takav oblik zla biva najizraženiji kod serijskih ubojica. Za primjer će se uzeti Henry Lee Lucas.

„Teško je naći drugo objašnjenje za njihove postupke nego da jednostavno nalaze najveće moguće zadovoljstvo nanoseći žrtvi najveće moguće patnje. Lucas je (...) običavao vezati žrtvu i objasniti joj (...) da će umrijeti. Zatim bi joj nožem, sjekirom ili škarama odrezao jedan po jedan prst na rukama ili nogama, tako da razumije da će biti osakaćena za čitav život ako uspije preživjeti.” (Svendsen 2011: 85)

Takva vrsta izopačenosti nalazi svrhu u samom nanošenju boli, kako bi se mučitelj nahranio istom te osjećao bolje. No, svako takvo zadovoljstvo kratkoga je vijeka te traži nove žrtve, poput žeđi koja se javlja svako toliko. Schopenhauer smatra kako takva isprazna osoba:

„(...) Prizorom tuđe patnje, koju u isti mah spoznaje kao manifestaciju svoje moći, ublaži vlastitu. Tuđa patnja postaje mu sada cilj po sebi; ona mu je prizor kojim se on naslađuje, i tako nastaje pojava prave okrutnosti, žeđi za krvlju (...)“ (Schopenhauer 1984:131)

⁶² Svendsen 2011, str. 84.

⁶³ Svendsen 2011, str. 84.

Ponovno se može vidjeti kako takvim osobama zlo postaje svrha po sebi; zlo se čini ni više ni manje nego zbog zla. Međutim, nešto se moramo zapitati, nije li ovdje možda riječ o perspektivi; dok se nama kao promatračima takvo što čini kao zlo, nije li moguće kako se izvršitelju zvjerstava takvo što čini kao *dobro* iz vlastite perspektive? Mračni Marquis de Sade, negirao je objektivno dobro i zlo te je smatrao kako prednost valja pridodati subjektivnom užitku; tako dotični užitak u zlu postaje svojevrsno subjektivno *dobro*.⁶⁴ U fokusu je sam užitak, neovisno o tome da li isti šteti drugome. Takav svijet može jedino opstati u Sadeovim fiktivnim knjigama, jer da se svaka osoba pokreće isključivo prema vlastitim užicima te drugima na račun toga čini zlo, nastao bi kaos. Nadalje, osim stvari perspektive, javlja se i mogućnost *izokretanja* dobrog i lošeg. Tako u Miltonovom *Paradise lost*, Sotona izjavljuje: *Evil, be thou my good*.⁶⁵ (hrv. „Zlo, budi moje dobro.“) Time Sotona stvara otpor Bogu; ona ne želi biti njemu i njegovim propisima rob te stoga prigrbljuje *slobodu*.⁶⁶ Sloboda ne iziskuje nužno činjenje zla, no ono podrazumijeva mogućnost činjenja istog te življenja bez propisa i ograničenja danih od strane Boga. Miltonova *Sotona*, čini se, više teži nekakvom buntu nego poticanju na zlo; isto kao što i danas razne subkulture mladih ljudi teže ka nekakvom otporu prema sistemu, zakonu i slično. Razlog činjenja zla se prema Svendsenu može pronaći u dvije mogućnosti, ili u estetici ili u patologiji.⁶⁷ Dok se patologija već djelomično obradila kroz primjer ratnih zločinaca i serijskog ubojice, preostaje mogućnost činjenja zla zbog njene same privlačnosti, tzv. estetike zla. Iako i sama ljepota u ovom slučaju često može grančiti s patološkim slučajem. Tako je jedan američki vojnik za vrijeme Vijetnamskog rata opisivao leševe:

„To je bila jedna od onih prigoda kad sam stajao na granici moje vlastite ljudskosti, buljio u provaliju i sviđalo mi se ono što sam tamo vidio. Prepustio sam se jednoj estetici koja je bila odvojena od važne empatijske kvalitete koja nam je dopuštala da osjećamo tuđe patnje. I vidio sam strašnu ljepotu u tomu. Rat nije samo duh ružnoće ... on je i događaj velike i zavodljive ljepote.“ (Svendsen 2011: 92)

Iako se ovdje može smatrati kako je vojnik *skrenuo*, možda su ga svi ti česti prizori promijenili i to tako da je zbog prilagodbe na sve te prizore tražio opravdanje u njima te mu se tako sve to počelo sviđati. Čovjek prirodno teži za objašnjenjima, ako ih za

⁶⁴ Svendsen 2011, str. 89.

⁶⁵ Milton 2001, 4:110.

⁶⁶ Svendsen 2011, str. 90.

⁶⁷ Svendsen 2011, str. 90.

određene stvari nije u mogućnosti pronaći, lako može izluditi. Ako se osoba neprestano pita *zašto* i nikako ne možemo pronaći ono *zato*, težit će za bilo kakvim opravdanjem kako bi utažio žeđ za objašnjenjem. Ako pronalazimo ljepotu u razaranjima i ubojstvima, može se reći da gledamo na sve to kao na nekakav film te isto ne shvaćamo ozbiljno. Tako se možemo „diviti glazbi mitraljeza, sjajnom čeliku oružja i boji napalma.“⁶⁸ Isto kao što to čini i potpukovnik Bill Kilgore u filmu *Apocalypse Now* (hrv. „Apokalipsa danas“), koji nakon zračnog napada plinom napalma izjavljuje: *I love the smell of napalm in the morning.* (hrv. „Volim miris napalma ujutro.“). Potpukovnik tako nalazi ljepotu u prizorima rata na koje je uvelike navikao. Poput onih vojnika koji se zgražavaju ubijanja sve dok sami ne postanu ubojice jer ih prizori vode ka ludilu te se moraju prilagoditi i preobraziti kako ne bi puknuli. Stoga prigrlje svijet horora i užasa kojim su okruženi. Toma Akvinski smatra kako se „ne može (...) voljeti zlo a da mu se ne prida osobina dobra, to će reći, da je u određenoj prilici dobro ili se shvaća kao dobro.“⁶⁹ Takvo što bi potvrdilo transformacije osoba jer uspijevaju pronaći nekakvo dobro u zlu u kojemu se nalaze ili koje čine. Tu bi se ponovno valjalo vratiti na pitanje čovjekove potrebe za opravdanjem jer upravo je čovjek sposoban smisliti i naj(i)racionalnije opravdanje ako mu je isto silno potrebno te mu koristi. Slijedom toga, dalo bi se zaključiti kako je na neki način nemoguće činiti zlo radi samog zla, prvenstveno zato što će uvijek postojati neki pokretač, neki razlog ili neko opravdanje za tim činom. Teško je nešto činiti bez ikakvog razloga, razlozi su ti koji nas pokreću. Tako se primjerice može imati potrebu za „utažiti nagon (...) pa ako ubojstvo iz strasti dovodi do zadovoljenja nagona, ima jednu dobru stranu, ali svejedno mora biti nesporno da je ubojstvo iz strasti zlodjelo.“⁷⁰ Stoga svako zlo koje se čini zbog zla, za sobom povlači i nekakvo *dobro*, iako je pri tome uglavnom riječ o subjektivnoj razini dobra, koje je objektivno nepojmljivo.

8.2.2 Idealističko zlo

Kao što je već i najavljeno, idealističko zlo zahtijeva nekakav *ideal*, odnosno nekakav *viši cilj*, kojim se opravdava čin zla. Kada se spominje ideal, pomisli se na nešto uzvišeno i pozitivno. Ideal je definiran kao

„cilj ili svrha; misao vodilja; najviše savršenstvo. Zamišljanje nečega, (...) u potpuno savršenom liku kako bi nam poslužilo kao uzor kojemu ćemo težiti,

⁶⁸ Svendsen 2011, str. 93.

⁶⁹ Svendsen 2011, str. 104.

⁷⁰ Svendsen 2011, str. 106.

u koji ćemo se ugledati, i kao cilj kojemu ćemo težiti (npr. ideal slobode, pravde i dr.)“ (www.enciklopedija.hr, posjećeno 15.07.2020.)

No često ljudi vjeruju u iskvaren oblik ideala te je povijest čovječanstva više puta dokazala kako su ljudi povodljivi. Tako je u srednjem vijeku krenuo progon vještica, koji je svoj vrhunac dostigao u 17. stoljeću. Nepostojeće vještice su optuživane, procesuirane i mučene od strane ljudi koji su uistinu vjerovali kako služe nekakvom *dobru* i višem cilju i to do mjere zaludenosti. Isto tako imamo i primjer križarskog rata, čiji su pohodnici osjećali posebnu čast te su se smatrali *odabranima* od Boga, boreći se u *Božjem ratu* pa stoga imaju zeleno svjetlo za svakakve zločine. Osim navedena dva primjera, imamo i primjer terorizma, koji dosta slični križarskom ratu jer se također smatra *svetim*, iako unatoč tome za sobom povlači dosta razlika, no o tome ćemo malo kasnije, u zasebnom poglavlju. Ono što potiče čin zla zbog nekakvih ideala često se svodi na razlikovanje između *nas* i *onih drugih*; tako je naše društvo još od pamtivijeka stvorilo razlike temeljene na vjeri, rasi, nacionalnosti ili pak boji kože. Njemački književnik Novalis smatra kako je zlo nešto što razdvaja te svoj princip naziva *Principom odvajanja* (njem. „Prinzip der Trennung“).⁷¹ Čak i riječ *Đavao* potječe od grčkog *diaballein*, što bi značilo odvajanje jedno o drugoga.⁷² Moguće da se korijen značenja može pronaći i u Đavoljem, tj Sotoninom odvajanju od Boga. Jer upravo dotični služi njegovom kontriranju i stvaranju nesklada i razdora, kako na relaciji između čovjeka i Boga, tako i na relaciji između čovjeka i čovjeka. Svendsen smatra kako se „zlo (...) odigrava tamo gdje se ljudske veze rastaču, gdje se konkretni odnosi raspadaju u korist apstraktnih identifikacija.“⁷³ Upravo su te apstraktne identifikacije tvorevine čovjeka, gdje više nismo svi jednaki u društvu. Jedni smatraju za sebe da su dobri, dok su oni drugi zli te obrnuto. Opet se povlači priča da je sve u očima promatrača, odnosno stvar perspektive. Tako „i Biblija i Kuran dijele svijet na kategorije *vjernici* i *nevjernici*, *dobar* i *zao*.“⁷⁴ Kao primjer se mogu uzeti sveti ratovi; u kršćanstvu bi to bio križarski rat, dok u islamu *džihad*. Svaki za sobom povlači vlastita uvjerenja i opravdanja, koji *dokazuju* kako se nalaze na ispravnoj strani, dok su oni drugi bezbožnici i potrebno ih je *izbrisati* sa svijeta. Ljudi si tada nisu uzeli vremena kako bi sagledali i uvidjeli koliko tek međusobnih sličnosti imaju obje vjere te se umjesto toga pronalazilo i isticalo međusobne razlike. Sljedeći primjer tiče se

⁷¹ Svendsen 2011, str. 121.

⁷² Svendsen 2011, str. 121.

⁷³ Svendsen 2011, str. 121.

⁷⁴ Svendsen 2011, str. 122.

domorodaca i kolonizatora. Zanimljivo je kako su kolonizatori smatrali domoroce zlim ljudima, koji prakticiraju kanibalizam, odnosno ljudožderstvo, dok su domoroci za identično teretili i kolonizatore.⁷⁵ Smatrali su kako:

„(...) bijelci sole i suše ljudsko meso, prave od mozgova sir, a crno vino od krvi, a u transportima robova dio zarobljenika je umro jer su odbijali jesti jelo za koje su vjerovali da je spravljeno od ljudskog mesa.“
(Svendsen 2011: 124)

Jasno, ni jedni ni drugi nisu bili ljudožderi; u Africi je to iznimna rijetkost, dok slučajevi kanibalizma i dan danas postoje u otočnim državama jugoistočne Azije.

Još jedan zanimljiv primjer nalazimo u sportu i navijačima, gdje isto vlada razdor i međusobno razlikovanje te s druge strane identifikacija s vlastitim klubom. Najekstremniji slučaj dogodio se davnih dana na hipodromu u Carigradu, kada se stanovništvo podijelilo na dvije različite vjerske i političke skupine; jedni su se identificirali sa zelenom, drugi s plavom bojom a cijela priča suparništva završila je na kraju s preko 30 tisuća mrtvih pristaša zelenih.⁷⁶ Sociolog Wolfgang Sofsky navodi kako su „skupine (...) opasne jer množina ljudi nema savjest – savjest je uvijek savjest pojedinca – i zato pojedinac u skupini može, čini se, biti oslobođen moralnih zahtjeva.“⁷⁷ Takav opis čini se i više nego točnim, upravo se u raznim grupacijama događaju najekstremniji slučajevi nasilja i slično. Vjerojatno se pojedinac smatra zaštićenim sjenom koju mu baca okružujuće mnoštvo. Čini se kao da sama savjest izbljedi te se biva sposobnim za svakakva djela. Primjeri se mogu vidjeti na prosvjedima, sportskim natjecanjima ili pak u spontanom ili planiranom nasilju, kada mnoštvo povede pojedinca. Problem se javlja, jer skupine ne gledaju one *druge* kao pojedince i to vjerojatno zato što ni sebe ne vole gledati kao takve.⁷⁸ „Moraš biti pojedinac da priznaš nekog drugog kao pojedinca – depersonalizacija sebe samog vodi ka depersonalizaciji drugih.“⁷⁹ A upravo se kod depersonalizacije događaju zvjerstva, jer lakše je ubiti neprijatelja kada se na njega ne gleda kao na čovjeka. Stoga je „teško (...) u neprijatelju vidjeti čovjeka, jer slika neprijatelja staje na put slici čovjeka.“⁸⁰ Tako se zločin u trenutku čina ne čini prema nekom čovjeku, nego se kroz nametnute ideale

⁷⁵ Svendsen 2011, str. 123-124.

⁷⁶ Svendsen 2011, str. 125.

⁷⁷ Svendsen 2011, str. 127.

⁷⁸ Svendsen 2011, str. 127.

⁷⁹ Svendsen 2011, str. 127.

⁸⁰ Svendsen 2011, str. 127.

vrši zločin protiv pripadnika nekakve druge vjerske, rasne ili nacionalne skupine. Upravo radi takve klasifikacije, lakše je činiti zlo prema *nevjerniku* ili *neprijatelju*. Tada se osobu ne gleda kao na čovjeka, već je činitelj zaslijepljen njegovom klasifikacijom, nametnutom od strane njegovog društva. Tzvetan Todorov navodi:

„Netko tko ne vidi sličnosti između sebe i svog neprijatelja, koji vjeruje da je svo zlo u onom drugom i ništa u njemu samom, tragički je predodređen da slični svom neprijatelju. No onaj tko priznaje zlo u sebi samom, time ustanovit će da su on i neprijatelj doista različiti. Odbijajući vidjeti sličnost mi je pojačavamo; prepoznajući je mi je umanjujemo. Što više vjerujem da sam drugačiji, to sam više isti; što više vjerujem da sam isti, to sam više drugačiji ...“ (Svendsen: 2011: 127-128)

Odbijanjem sličnosti s neprijateljem postajemo zli jer u drugome ne vidimo ono ljudsko. Odvajanjem sebe od drugog čovjeka, odvajamo se od sebe samog. A kako se možemo nazivati čovjekom ako se prema drugome ne odnosimo kao da je čovjek?

Stoga, česta zloupotreba i iskrivljenost ideala u prvom redu služi zaslijepljivanju pojedinca, mažući mu oči kako bi izvršavao djela koja na kraju pogoduju isključivo onome koji ruke ne *prlja*. Kao što je to primjerice bilo s čuvarima u koncentracijskim logorima diljem svijeta ili drugim raznim zločinima za vrijeme bezbroj ratova. Idealističko zlo za sebe zna imati opravdan i plemeniti viši cilj, no u većini slučajeva ono je jednostavno zlo, *opravdano* nametnutim ili dobro smišljenim idealima.

8.2.3 Instrumentalno zlo

Slično poput idealističkog zla, kada se u ime ideala ili nekakvog višeg cilja čini zlo, imamo i instrumentalno zlo; zlo koje služi kao *alat* pomoću kojega postizemo željeni cilj, koji je subjektivno dovoljno važan kako bi opravdao sam čin zla. Međutim, kod idealističkog zla imamo izvanjske uzročnike, koje pomoću osobnog vjerovanja u njih poprimamo kao one naše unutarnje. Za primjer se može uzeti strastveni govor ratnog vođe ili pak propagandna reklama koja može utjecati na (pre)oblikovanje subjektivnog mišljenja. S druge strane, kod instrumentalnog zla, ono što nas pokreće potječe iznutra. Mi sami *važemo* odluku, vrijedi li činiti zlo zbog nečega. Tako će nekome prevagnuti kako je i više nego opravdano činiti zlo u obliku izdaje zbog ljubavi i bogatstva, poput priče u Dumasovom romanu *Grof Monte Cristo*, kada Mondego izdaje svog bliskog prijatelja Dantesa, koji nedužan provodi 13 godina u zatvoru sve do svoga bijega.

Mondego je bio zavidan i ljubomora na Dantesa te odlučuje činiti zlo kako bi time dobio zadovoljstvo osвете i *osvojio* Dantesovu djevojku. Tako se ovdje čin zla može opisati kao takav da su prevagnuli razlozi za činjenje zla nad onima protiv činjenja istoga. Stoga, iako je Mondego svjestan kako čini zlo, on se s istim miri jer mu posljedice tog zla pogoduju. Tuđa nesreća i patnja postaju manje važne jer samoljublje kroz postizanje vlastitih ciljeva nadvladava. Takav oblik zla pogoduje izvršitelju te paralelno s time često podrazumijeva da će netko s time patiti ili gubiti, bilo direktno ili indirektno.

8.2.3.1 Immanuel Kant

Ono što odmah vežemo uz Kanta je naravno njegov striktni moralni zakon vođen maksimama. Maksime se mogu objasniti kao načela, prema kojima bismo trebali djelovati. Kant smatra kako ćemo „sigurno postupiti moralno ako je *maksima* (načelo) koje se (...) držim u nekom postupku takva da može postati sveopći zakon.“⁸¹ Drugim riječima, da bismo spoznali kako je nešto *ispravno*, odnosno moralno, morali bismo to moći primijeniti kao nekakav zakon koji vrijedi za sve, bez iznimki. Tako se primjerice možemo zapitati u moralnu ispravnost laži, primjenom na sveopći zakon. Pitanje koje bismo si postavili glasilo bi: *Kakav bi to svijet bio kada bi se svi međusobno lagali?* Svijet u kaosu, čini se. Samim time, laž nije niti može biti moralno ispravna. Kantov moralni zakon do te mjere je strog da laž nije opravdana ni u slučaju spašavanja tuđeg života. No, da ne bismo previše odlutali, vratimo se sada Kantu i instrumentalnom zlu. Kant smatra da je zao čovjek onaj koji svjesno krši moralni zakon, iako je svjestan istoga.⁸² Dakle, nije zao onaj koji čini bilo kakvo zlo djelo, sve dok on to ne čini svjesno, s namjerom kršenja moralnog zakona unutar našeg razuma, kako bi zanemario isti te pogodovao svojim tjelesnim potrebama ili sklonostima. Upravo se to u Kantovoj terminologiji smatra radikalnim zlom; svjesno kršenje moralnog zakona. Svendsen opisuje kako je za Kanta:

„(...) Radikalno zlo korijen svega zla. Radikalnost zla nije u tome da se izvode najgora sadistička djela. Radikalnost je *dubina* nečije moralne pokvarenosti, u tomu što prednost daje samoljublju ispred svih drugih obzira.“ (Svendsen 2011: 108)

⁸¹ Kant 1979, str. 10.

⁸² Kant 2012, str. 35.

Kant smatra kako postoje tri stupnja nagnuću zla u ljudskoj prirodi te istovremenom odstupanju od moralnog zakona. Prvi stupanj naziva *slabošću* ljudske prirode. „Htjeti mi ide, ali ne i činiti dobro“.⁸³ Čovjek dakle zna što je dobro i ispravno no ne uspijeva se pridržavati dotičnih maksima jer je preslab te nije u mogućnosti odoljeti iskušenju zla. Drugi stupanj podrazumijeva u nama tzv. *pomućenost*, jer osobi sam moralni zakon nije dovoljna motivacija za provedbu istoga.⁸⁴ Dakle sama dužnost provedbe moralnog zakona nije dovoljna, već je potrebna dodatna motivacija koja bi pojedincu pogodovala. Dobro se čini zbog *dobra* tek kada je u pitanju neka nagrada ili pogodnost. Treći i najteži stupanj, Kant naziva *iskvarenošću*. Upravo ovdje je u pitanju već spomenuta podređenost moralnog zakona nad sklonostima. Kod iskvarenosti ljudske prirode, moralni poredak biva izokrenut a čovjek se korijenski mijenja i kviri te se samim time može nazvati zlim.⁸⁵ Ono što Kant želi reći, jest da čovjek nije po prirodi zao i/ili dobar, već da u čovjeku po prirodi od samog nepoznatog nam davnog početka postoji *nagnuće* k zlu.⁸⁶ Isto to nagnuće, moguće je spriječiti pomoću moralnog zakona, koje mora biti nadređeno tzv. samoljublju zbog kojeg smo sposobni svjesno kršiti moralni zakon. Riječ je dakle o *borbi* između moralnog zakona i ljubavi prema sebi, odnosno samoljublju. „(...) Jedno ne može postojati pokraj drugoga, nego se jedno mora podrediti drugome kao svojem vrhovnom uvjetu, (...) ljubav prema sebi i (...) pridržavanje moralnog zakona.“⁸⁷ Spomenuta *borba* se događa u čovjekovom svakodnevnom životu vaganjem razloga u svrhu donošenja nekakvih odluka. Tako se, ako primjerice znamo kako je protivno moralnom zakonu ukrasti čokoladu iz trgovine no istovremeno znamo i kako nećemo biti uhvaćeni za krađu, vodi borba na relaciji moralni zakon – samoljublje. Svjesni smo kako je krađa pogrešna, ali isto tako se želimo okoristiti prilikom koja nam se pruža. Svaka osoba se susrela sa sličnim dvojbama koje na kraju završavaju na vagi na kojoj jedna strana mora prevagnuti. Na nama je koja će to biti; moralni zakon ili samoljublje. Za primjer se može uzeti i nešto puno ekstremnije; provala u tuđu kuću, ubojstvo stanara i krađa svih vrijednosti. Za većinu ljudi kod ovakvog slučaja ne bi bilo dvojbi te bi moralni zakon prevladavao nad samoljubljem i vlastitoj dobiti. Međutim, ima ljudi koji su dovedeni do takve situacije kada moralni zakon zanemaruju glede vlastite koristi, bez obzira na to, takvi počinitelji ne mogu negirati kako je to što čine zlo. Svendsen objašnjava kako „zli kantovski činitelj zna što je i subjektivno i

⁸³ Rim, 7:18.

⁸⁴ Kant 2012, str. 32-33.

⁸⁵ Kant 2012, str. 33.

⁸⁶ Kant 2012, str. 33.

⁸⁷ Kant 2012, str. 39.

objektivno dobro i zlo, ali bira subjektivno dobro ispred objektivnog dobra.“⁸⁸ Važno je napomenuti kako često okolnosti igraju veliku ulogu pri donošenju odluka. Možda je netko jednom izabrao moralni zakon nad samoljubljem te se *opekao* pa sljedećeg puta nije želio ponoviti istu pogrešku. Ili su pak okolnosti odigrale toliku ulogu da jednostavno nemamo drugog izbora nego prekršiti moralni zakon jer je u pitanju vlastiti opstanak. Bilo kako bilo, niti je svijet a niti su naše odluke crno bijele.

U ovom poglavlju već je spomenuto kako postoji nagnuće k zlu još od nepoznatih nam davnina. Međutim, Kant smatra kako je osnovno, odnosno prioritetno nam nagnuće ono k dobru:

„Kada se kaže da je čovjek stvoren dobar, tada to ne može značiti više nego da je stvoren za dobro i da je iskonska predispozicija u čovjeku dobra; no čovjek time još nije i sam dobar, nego tek pošto u svoju maksimu prihvati poticaje koje ta predispozicija sadrži (...).“ (Kant 2012: 46)

Čovjek se tako mora izboriti kako bi bio dobar te ne podleći samoljublju; koje je, ako ga prihvatimo unutar svojih maksima, smatrano izvorom zla jer moralni zakon podređuje vlastitim potrebama. Potrebna je svjesnost čovjekovog nagnuća kvarljivoj volji kako bismo istu mogli spriječiti. Također, potrebno je znati da je nešto pogrešno kako isto ne bismo činili. Upravo pomoću naše slobode volje moguće nam je činiti i dobro i zlo; dakle mi, odnosno svatko, snosi odgovornost za sebe te se ista ne bi smjela tražiti u nečemu izvanjskome. Ta sloboda izbora u nama podrazumijeva težnju k dobru i poštivanju moralnih zakona, no kako ćemo postupiti ovisi od osobe do osobe. Odgovori leže u nama; potrebno je tražiti unutar sebe kako bi se pronašao izvor dobra, tako bi to rekao Marko Aurelije.⁸⁹

8.2.4 Glupo zlo

Ponavljanjem i usporedbe radi; instrumentalnim zlom se smatra ono što za sebe ima nekakav cilj koji se želi postići te se temeljem toga svjesno čini nekakvo zlo. Dok s druge strane imamo tzv. glupo zlo, koje za sobom podrazumijeva činjenje zla bez promišljanja o istome. Već u antičkoj Grčkoj, Platon je definirao zlo kao pomanjkanje razumijevanja što je to dobro, dok je Aristotel smatrao kako ljudi čine zlo jer ne znaju

⁸⁸ Svendsen 2011, str. 107.

⁸⁹ Aurelije 2003, str. 62.

pouzdana što je uopće dobro.⁹⁰ Tako se *glupo* zlo može poistovjetiti s neznanjem onoga što se čini. Kao što se primjerice može smatrati glupim kada osoba koja nema znanja o medicini, savjetuje kirurga kako uspješno provesti operaciju srca. Kako drugačije opisati takvo što, osim da je *glupo*, jer se prije takve izjave ili sličnog čina nije promislilo? Baudelaire smatra kako je najgori oblik zla, onaj koji se čini iz gluposti, dakle zbog ne-razmišljanja.⁹¹ Pjesnik Giacomo Leopardi navodi kako je:

„(...) Ravnodušnost i nepromišljenost uzrok beskonačno mnogo okrutnih i zlih djela ... A smatrao je da je nepromišljenost mnogo uobičajenija kod ljudi nego zlo, nečovječnost i slično, te da je uzrok mnogo više loših postupaka; i da vrlo mnogo postupaka i načina života koji se pripisuju krajnje niskim karakternim osobinama, ne uzrokuje ništa drugo no nepromišljenost.“ (Svendsen 2011: 135-136)

Nerazmišljanjem ljudi govore i čine gluposti pa tako i zlo, upravo zato što isto nisu sposobni prepoznati. U pismu Dietricha Bonhoeffera, koji je sudjelovao u Hitlerovom atentatu, postoje zanimljivi dijelovi koji govore o *gluposti*:

„Glupost je opasniji neprijatelj dobru nego zlo. (...) Osim toga je glupan, za razliku od zlikovca, potpuno zadovoljan samim sobom. (...) Nikada ne smijemo pokušati glupana uvjeriti argumentima; to je besmisleno i opasno. (...) On je opsjednut, zaslijepljen, zloupotrijebljen i zlostavljan u čitavom svom biću. Na taj način učinjen bezvoljnim oruđem, on je u stanju učiniti svako moguće zlo i istovremeno nije u stanju prepoznati ga kao zlo. Tu leži opasnost za đavolsko zlostavljanje, koje ljude može zauvijek slomiti“ (Svendsen 2011: 136-137)

Upravo navedeni dijelovi govore o onome što će Hannah Arendt kasnije prekrstiti u *banalnost zla*.

8.2.4.1 Hannah Arendt

Prvo je potrebno razjasniti kako je pojam o banalnosti zla kod Arendt proizašao iz tzv. radikalnog zla, s time da je Kant još prije nje govorio o istome; no dok za njega radikalno zlo obilježava svjesno kršenje moralnog zakona, Arendt smatra radikalnim zlom nedostatak ljudskosti. Dakle radikalno zlo za sobom podrazumijeva pomanjkanje

⁹⁰ Svendsen 2011, str. 135.

⁹¹ Svendsen 2011, str. 135.

ljudskosti kako bi isto uopće bilo moguće. Najbolji primjeri toga, mogu se pronaći u totalitarnim režimima, u kojima se događa dehumanizacija, koju Arendt izjednačava s radikalnim zlom.⁹² Totalitarni režimi zahtijevaju da se na čovjeka prestane gledati kao na takvoga jer iznad čovjeka stoji odabrana ideologija, kojoj je svaka osoba podčinjena. Arendt smatra kako se dehumanizacija u totalitarizmu događa u tri koraka; prvo se osobi oduzmu građanska prava, zatim se čovjeka eliminira u pogledu moralne osobe te naposljetku valja osobi izbrisati osobnost u svakom pogledu.⁹³ Drugim riječima, osoba gubi karakteristike osobe te postaje više nalik predmetu; bez vlastitog mišljenja i slobode. U takvoj depersonalizaciji prijete opasnost od ravnodušnosti te pomanjkanja odgovornosti i kritičkog mišljenja pojedinca. Osim toga, pitanje dobra i zla prestaje biti odgovornost pojedinca, o tom pitanju odlučuje država, odnosno vladajuća stranka ili diktator. Osim toga, važno je naglasiti kako će se u ovom poglavlju izjednačiti pojmovi *glupo* i *banalno* po pitanju zla, i jedno i drugo svodi se na isto – na čovjekov čin koji je suvišan, nepromišljen i nepotreban.

Arendt smatra kako je banalno, odnosno glupo zlo nešto što bi se moglo smatrati suvišnim, tj. nepotrebnim te radikalno zlo izjednačuje s politikom, dok banalno zlo s odsustvom morala.⁹⁴ Upravo se ta odsutnost može vidjeti kod Adolfa Eichmanna, kojemu se sudilo zbog genocida nad židovima. Upravo je sve započelo njezinom prisustvovanju suđenju Eichmanna, u kojemu navodi:

„Pogodila me izražena plitkost počinitelja zbog čega je bilo nemoguće ući u trag neupitnom zlu njegovih postupaka do nekih dubljih razina korijena ili motiva. Nedjela su bila monstruoza, ali je počinitelj ... bio sasvim običan, jednostavan, i niti demonski niti monstruozan. Nije bilo nikakvog znaka da ima čvrsta ideološka uvjerenja ili da krije određene zle motive (...)“
(Svendsen 2011: 133)

Terry Eagleton navodi kako je Eichmann „(...) više nalikovao iscrpljenom bankovnom činovniku negoli arhitektu genocida.“⁹⁵ Takvih se ljudi treba plašiti; onih koji čine zlo lakoćom poput dobrog djela a pri tome vode skroz normalan i uobičajen život. Sposobni za razlikovanje dobra i zla trebali bi biti, no ne zapitaju se previše kad je u pitanju izvršavanje jednog ili drugog. Problem se sastoji u tome da cijela ta Eichmannova

⁹² Svendsen 2011, str. 138-139.

⁹³ Svendsen 2011, str. 138.

⁹⁴ Svendsen 2011, str. 141.

⁹⁵ Eagleton 2011, str. 141-142.

normalnost u suradnji sa zlodjelima upućuje na to da jednostavno ne osjeća kako čini nešto loše; odnosno nekakvo zlo.⁹⁶ Za Eichmanna su psihijatri zaključili kako je posve normalna osoba te nema nikakvu izraženu mržnju pa čak niti loše mišljenje o Židovima.⁹⁷ Ovdje je riječ o normalnom čovjeku, koji je odgovoran za nečovječna djela.

„Razlog zašto ova pravosudna procedura može potaknuti specifična moralna pitanja – što nije slučaj u suđenju običnim kriminalcima – posve je očit; ovi ljudi nisu bili obični kriminalci, nego prije posve obični ljudi koji su s većim ili manjim oduševljenjima počinili zločine, naprosto zato što su radili ono što im je bilo rečeno.“ (Arendt: 2006: 17-18)

Eichmann je čak izrazio žaljenje prema njemačkim vojnicima, koji pate jer su morali izvršavati svakakve naredbe na štetu Židova, dok prema istima ne pokazuje nikakvo žaljenje, već ravnodušnost.⁹⁸ Tako Svendsen primjećuje: „(...) Ono što treba kritizirati nije, dakle, da se Židove pokušalo istrijebiti, nego da su njemački vojnici bili uništeni onim čemu su podvrgavali Židove“⁹⁹ Sudeći po tome, Eichmann smatra kako nema zla u njihovim radnjama, jednostavno su izvršavali zapovijedi i svoju vojničku dužnost. Ako se nekoga i treba žaliti, to su onda oni sami, koji su *morali* učiniti dotična nedjela. Samim time, izgleda kako se Eichmann ne smatra čudovištem, već prije žrtvom. Osim toga, kako ne pokazuje kajanje, smatrao je svoju stranu vjerojatno i ispravnom, iako on osobno nije imao ništa protiv Židova. Lojalnost zahtijeva poslušnost te isključuje propitkivanje zapovjedi, što je upravo Eichmannov slučaj, koji nije propitkivao dane mu naredbe, niti kasnije o njima razmišljao. Arendt smatra kako je glavna stvar kod banalnog zla – nedostatak individualnosti.¹⁰⁰ Dakle, nedostatak vlastitog *ja*; osobnosti i stava, koji su svakoj osobi nužno potrebni kako bi osoba imala karakter i formiranu ličnost.

„Upravo to je ono što Eichmann *ne* pokazuje. On *ne nastupa* strogo gledajući, nego samo slijedi zapovijedi, on *ne govori* nego samo pušta da iz njega teče beskonačna bujica klišeja. On sam tvrdi da je jedini jezik koji je svladao, činovnički jezik.“ (Svendsen 2011: 145)

⁹⁶ Svendsen 2011, str. 133.

⁹⁷ Svendsen 2011, str. 141.

⁹⁸ Svendsen 2011, str. 141.

⁹⁹ Svendsen 2011, str. 142.

¹⁰⁰ Svendsen 2011, str. 145.

Možda upravo to pokazuje i potvrđuje, kako Eichmann jednostavno nije znao drugačije doli slijediti zapovijedi poput istreniranog *labradora*. U tom pogledu, moguće je shvatiti njegovu tvrdnju kako je žrtva. Ako bi istrenirani *labrador* mogao govoriti, svakako bi čvrsto tvrdio i branio se da nije imao drugog izbora nego poslušati *gazdu* i ugristi čovjeka. U tom pogledu, čini se, ne bismo krivili psa *labradora*, već njegovog gazdu, koji ga je podučio takvom zlom radnjom. No ipak postoji određena razlika između životinje i čovjeka, koji je razvio veći stupanj svijesti i naučio se vlastitom mišljenju. Stoga svaka osoba mora odgovarati za vlastite postupke te preuzeti odgovornost za iste. Eichmannove posljednje riječi bile su pohvale upućene Njemačkoj, Argentini i Austriji, čime pokazuje da je i fanatik i idealista.¹⁰¹ Dakle njegovu *osobnost* tvore spoj banalnog i idealističkog zla.

Osim primjera s Eichmannom, primjer glupog zla nalazimo i u okrutnom Vijetnamskom ratu. U pokolju u *My Laiu* 1968. ubijeno je preko 500 nedužnih ljudi, od kojih je otprilike pola bilo djece i to pod izlikom kako ubijeni nisu bili civili već vojnici.¹⁰² Sam zapovjednik, William L. Calley bio je u nevjernici jer je smatrao kako je samo izvršavao svoju dužnost:

„Nisam to mogao razumjeti. Ali sam razmišljao. Mislio sam: *Je li moguće da sam učinio nešto loše?* Ubijati je loše – to sam razumio. Ali ja sam otišao u rat. Ubijao sam, ali znao sam da su to *učinili i milijuni drugih*. (...) Našao sam, suočio se i uništio Viet Kong – to je bio zadatak tog dana. Mislim: *To nije moglo biti loše, jer bih inače osjetio srdžbu zbog toga.*“
(Svendsen 2011: 165)

Kako objasniti takav čin, osim kao nepromišljenost? Možda ga je ponio trenutak te je zbog istog zapovjedio pokolj, ili je pak izgubio mnoštvo suboraca pa je negdje morao iskaliti nagomilani bijes. U svakom slučaju, mora postojati razlog za takav čin. Teško da je ovdje samo riječ o nepromišljenosti i izvršavanju zapovijedi kao kod Eichmanna, ovaj čin bi trebao imati nekakvu pozadinu. Eichmann nije izravno sudjelovao u ubojstvima te je *samo* izdavao zapovijedi, dok je William L. Calley izravno ubijao. Kod njega je riječ o izvrtanju, on je uistinu vjerovao u to da izvršava svoju dužnost te ubija Viet Kong. Kada je završio na optuženičkoj klupi zbog optužbe za masovno ubojstvo, bio je u nevjerici i smatrao je kako je to nepravedno.¹⁰³ Osim zapovjednika, koji je

¹⁰¹ Svendsen 2011, str. 146.

¹⁰² Svendsen 2011, str. 165.

¹⁰³ Svendsen 2011, str. 165.

izvršavao zapovijedi i vojnici koji su sudjelovali govorili su identično, kako su *samo izvršavali zapovijedi*.¹⁰⁴ Možda nisu imali izbora ili ih je povelio to što su svi sudjelovali; čovjek je po prirodi povodljiv, a kamo li u ratu gdje se upravo ubijanje od vojnika i očekuje. „Nešto mi je govorilo da to ne bih trebao učiniti ... ali kada su svi drugi počeli pucati, počeo sam i ja.“¹⁰⁵ Isto kao i kod Eichmannovog slučaja, vojnici su se smatrali žrtvama. Možda upravo to i je istina, svi ti mladi vojnici nisu znali u što se upuštaju te su svojevrstne žrtve rata. Da ih je netko prije rata upitao, mogu li se u budućnosti zamisliti ubijajući djecu, vjerojatno bi rijetko tko potvrdno odgovorio. Propaganda i mediji su tu također odradili svoje, no iako su i sami izvršitelji možda žrtve, to ih nimalo ne opravdava. Veliku ulogu kod glupog ili banalnog zla igra i utjecaj drugih, tj konformizam. Konformizam djeluje po principu pritiska grupe na pojedinca, koji se prilagođava te tako podržava *tuda* uvjerenja.

Upravo kod glupog/banalnog zla i jest stvar da se kroz vlastitu nepromišljenost, odgovornost prebacuje na drugoga. Tako se *samo slušalo zapovijedi* ili su pak *i svi drugi činili isto pa sam morao i ja*. Glupo zlo za sobom povlači zlo, koje se čini bez razmišljanja, promišljanja i kritičkog razmišljanja. A što je to čovjek ako ne racionalno biće, koje bi trebalo funkcionirati po navedenim *koracima*? Arendt smatra kako je osoba „(...) biće koje misli, (...) koje stoga zna da mora živjeti sa samom sobom“ te će tako znati da „ima granica u onome što smije činiti i te granice neće biti izvanjski nametnute nego samopostavljene.“¹⁰⁶ No kako se onda čini zlo, iako se *zna* da je to pogrešno te se čine stvari koje su protiv nas samih. Tu je moguće povući priču o okolnostima koje nas usmjeravaju te ograničavaju našu slobodu, jer smo nekad upravo prisiljeni činiti nešto što ne želimo, što često zna biti manje ili veće zlo. Odo Marquand smatra, kako čovjek nema potpunu vlast nad sobom i svojom sudbinom te da dosta toga određuju naše okolnosti i naša okolina.¹⁰⁷ Što donekle i jest istina; za osobu koja mladost proživljava u ratu, vjerojatnije je da će počinuti nekakav zločin ili ubojstvo. Isto kao što će muzički ili sportski talent u siromašnoj seoskoj obitelji u Boliviji teško ili teže doći do uspjeha, bogatstva i slave. Upravo te okolnosti nas ograničavaju i usmjeravaju našu moć nad mogućnostima. A tek kada je riječ o nepovoljnim okolnostima, tada se gubi uvid u potencijalne mogućnosti osobe da su joj okolnosti bile drugačije.¹⁰⁸ Svendsen primjećuje kako ne bi htio činiti (ne)djela poput Eichmanna i Calleya, s istim bi se

¹⁰⁴ Svendsen 2011, str. 166.

¹⁰⁵ Svendsen 2011, str. 166.

¹⁰⁶ Arendt: 2006, str. 67

¹⁰⁷ Svendsen 2011, str. 182.

¹⁰⁸ Eagleton 2011, str. 165-166.

složilo i većina čovječanstva, no on uviđa da bi si pod određenim okolnostima i uvjetima mogao zamisliti da čini ista (ne)djela, pogotovo kada bi se našao u identičnoj situaciji.¹⁰⁹ Tako je i kod svake osobe, svaka osoba je pod određenim okolnostima i uvjetima spremna činiti svakakva zla djela te će u danom trenutku, kada kućne čas, pronaći opravdanje za ista. Puno puta se dogodila riječ *nikad*, no spletom izvrtanja okolnosti došlo se do toga da se to *nikad* ipak preobrati u *nisam imao/imala izbora*.

Međutim, bez obzira na okolnosti, najveći problem nalazimo u tome kada osoba jednostavno nije sposobna spoznati zlo koje je učinila. Jer kad bi u istome uspjela, pokazala bi da u dotičnoj osobi ipak čuči čovjek. A tada bi se isti počeli zgražavati nad sobom i svojim (ne)djelima te bi time pokazali da ipak pripadaju našoj vrsti.¹¹⁰ Eichmann i Calley, oboje neshvaćeni optuženici, koji smatraju kako nisu imali drugog izbora, trebaju prvo prihvatiti sebe i svoje zločine kako bi uspješno povratili svoju osobnost jer „kada dajemo oprost, dajemo ga osobi, a ne zločinu (...).“¹¹¹ Neuviđanje kod činjenja zla, čini osobu oličenjem zla te se gubi svaki oblik osobnosti. Tako su se oni dobrovoljno „(...) odrekli svih osobnih svojstava, kao da nema više nikoga da se kazni ili da mu se oprost“ te su „(...) iznova naglašavali kako nikada nisu ništa uradili na vlastitu inicijativu, kako nisu imali uopće nikakve namjere, ni dobre ni loše i da su samo slušali zapovijedi.“¹¹² Čini se kako su dotični izgubili kompas, jer jednom kada;

„Čovjek (...) zna što je ispravno, ali to propusti učiniti, gubi sposobnost razlikovanja dobra i zla: a čovjek koji ima moć da učini što je pravo, a to ne želi, gubi moć da radi ono što želi“ - *Sv. Augustin* (Arendt 2006: 103)

S druge strane, mora se uzeti u obzir kako je kod takvih slučajeva zla često riječ o (po)činiteljima, koji pate od psihičkih problema ili bolesti. Stoga se sama subjektivnost ili objektivnost zla gubi; tada je riječ o neuračunljivom počinitelju te se stoga može uvidjeti razlog zašto dotična osoba ne shvaća kako je (po)činila zlo. Takve osobe se nazivaju *psihopatima*, oni su okrunjeni „(...) egocentričnošću, površnim šarmom, nesposobnošću davanja ljubavi, nedostatkom srama i kajanja, nedoživljavanjem krivnje, nedostatkom uviđavnosti i nesposobnošću učenja iz iskustva.“¹¹³ Upravo se u dotičnom opisu mogu pronaći osobe, koje su u ovom poglavlju služile kao primjer. U Stanfordovom članku, nalazi se iznimno zanimljiv primjer, prema kojemu se bolesnu

¹⁰⁹ Svendsen 2011, str. 182.

¹¹⁰ Svendsen 2011, str. 180.

¹¹¹ Arendt 2006, str. 60.

¹¹² Arendt 2006, str. 79.

¹¹³ www.enciklopedija.hr (posjećeno 17.08.2020.)

osobu ne može kriviti zbog svog (ne)djela. Tako trebamo zamisliti šizofreničara, koji živi u uvjerenju kako mu je susjed demon te se iz navedenog razloga odluči ubiti tu osobu, bojeći se za vlastiti život.¹¹⁴ Samim time, ne možemo *bolesnu* osobu kriviti za takvo što; ona vjeruje kako joj je zbog tog demona vlastiti život ugrožen te stoga poduzima potrebne mjere, koje joj se iz vlastite perspektive čine i više nego nužnima. Kod navedenog primjera dijagnoza počinitelja je jasna te se stoga počinjeno ubojstvo može na neki način, ako ne opravdati, barem razumjeti. No, valja ipak povući distinkciju između osoba koje pate od mentalnih bolesti poput šizofrenije i osoba koje su nedijagnosticirani psihopati, osuđeni na nemogućnost osjećanja krivnje. Pitanje za koje se konstantno traži odgovor glasi; uviđaju li i psihopati razliku između dobra i zla, odnosno shvaćaju li zlo kao takvo kada ga čine? Prema internalističkom stavu, oni nisu u mogućnosti istinski vjerovati ili pak razumjeti čine li dobro ili zlo, jednostavno ne osjećaju kako čine nešto pogrešno te su jedino u mogućnosti shvatiti kako čine nešto kontra društvenih konvencija, dok eksternalisti smatraju kako psihopati itekako razumiju razliku između dobra i zla, jer navedeno zahtijeva intelekt, pomoću kojega se *detektira*, odnosno prepoznaje dobro i zlo, neovisno o brizi za vlastitu moralnost.¹¹⁵

Dva suprotstavljena stava međusobno se pobijaju, no postoji li mogućnost kako su oba stajališta ispravna? Tako bi *neki* psihopati bili sposobni razlikovati dobro i zlo, dok drugi za to ne bi bili u mogućnosti; bilo da ne žele ili ne mogu. Isto se može primijeniti i za mentalne bolesnike, poput šizofreničara; jedni su sposobni uvidjeti kako *demon* nije stvaran te im *on* samim time ne predstavlja nikakvu opasnost, dok drugi nisu u stanju razlikovati što im predstavlja opasnost a što ne; samim time gube uračunljivost te stoga nisu niti sposobni uvidjeti da li oni predstavljaju opasnost za druge ili ne. Uviđanje i razlikovanje dobra i zla u izvanjskome svijetu, potrebno je kako bi i za samoga sebe znali činimo li dobro ili zlo; jedno s drugim povezano je recipročno. Ako nedostaje moć spoznavanja dobra i zla ili nismo u mogućnosti navedeno prepoznati u svijetu, gubimo *kompas čovjeka*, usađenog u nama, jer duboko u sebi svaka racionalna osoba *zna* kada je nešto ispravno ili nije, htjela ona to ili ne. Jedino u pogledu duševnih, odnosno mentalnih bolesnika ili psihopata taj kompas ponekad biva *pokvaren* te stoga takvim osobama nedostaje mogućnost raspoznavanja dobra i zla.

¹¹⁴ Calder 2013.

¹¹⁵ Calder 2013.

9 Primjeri zla u svijetu

U posljednjem poglavlju obradit će se primjeri ekstremnog te na neki način nepojmljivog zla u svijetu, s pokušajem objašnjenja pa čak i opravdanja istih, kako bi se pokušalo razumjeti takav oblik zla. Za primjer uzeti će se tri zala, rasprostranjena u različitim vremenima; prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Prvi primjer smatran je jednim od najvećih zla u novijoj povijesti čovječanstva; Auschwitz, za koji je iznimno teško naći bilo kakav oblik opravdanja da se takvo što uopće *moralo* dogoditi. Drugi primjer govorit će o nešto aktualnijoj temi za čovjeka iz 21. stoljeća. Tu je riječ o terorizmu, koji je u samom početku iznimno naglo rastao, dok se u današnje vrijeme ponaša poput sinusoide; valovito jača i slabi. Za sami kraj, slijedi primjer *zla iz budućnosti*. Riječ je o potencijalnom zlu, koji na nas čeka te je u procesu razvijanja. Takvo što bi u užem smislu bili isprogramirani roboti, dok bi u širem smislu obuhvaćalo umjetnu inteligencije te *kreiranje* iste.

9.1 Primjer zla iz prošlosti – Auschwitz

Prema naredbi Heinricha Himmlera, 1940. godine izgrađen je najveći koncentracijski logor Trećeg Reicha – Auschwitz, gdje je:

„Nakon donošenja odluke o *konačnom rješenju židovskoga pitanja* (njem. „Endlösung der Judenfrage“) (...) ubijeno njih oko 340 000 (medicinski eksperimenti, glad, iscrpljujući rad). Uz to je u plinskim komorama bilo ubijeno još najmanje milijun zatočenika iz cijele Europe (...).“
(www.enciklopedija.hr, posjećeno 18.08.2020.)

Tolika količina ljudskih života, koja je na razne načine pretvorena u smrt, ostavit će to mjesto zauvijek zavijenim u crno. Sam pojam *Auschwitz* u svijetu ima jak značaj te se isti može poistovjetiti s tragedijom, patnjom, tugom, boli i *sa zlom*. Dok se kod većine zla u svijetu svašta može reći protiv i u korist istoga, Hannah Arendt smatra kako je „istinsko (...) zlo ono što uzrokuje nijemu stravu, kada sve što možemo reći jest: *to se nije smjelo dogoditi*.“¹¹⁶ Što bi jedna razumna osoba uspjela smisljeno zaključiti pri sustavnom uništavanju jednog naroda, uzevši u obzir kako su vremena barbara davno prošla? Ništa, teško je pronaći riječi opravdanja. Međutim, samim time što su se nacisti odlučili na *konačno rješenje židovskoga pitanja*, jasno je kako je ovdje riječ o nekakvom cilju. Kako bi se isti postigao, potrebna je tzv. dehumanizacija Židova, koja

¹¹⁶ Arendt 2006, str. 35.

je već spomenuta u poglavlju o H. Arendt i *glupom zlu*. Tako se Židove nije tretiralo kao ljudska bića, već su im se rođenjem dane osobine pokušale oduzeti na razne načine. Transportirani su u vagonima poput stoke, skidani do gola i grubo ošišani, kako bi svi bili jednaki te izgubili svoju individualnost; samim time, vojnicima bi tako bilo lakše izvršavati zapovijedi glede ubijanja jer pred sobom nisu vidjeli pojedinca s imenom, obitelji, željama i snovima, već su jednostavno vidjeli nekakvu *hrpu*.¹¹⁷ Dehumanizacijom se na Židove prestalo gledati kao na ljude te se tako vremenom izgubila i empatija prema njima. Tako se s jedne strane narod ujedinjuje u svojoj sličnosti, pomoću istaknutih različitosti kod drugih te se *konačno rješenje* zapravo odnosi na *čišćenju* nepodobnih te očuvanju *arijevske* rase. Terry Eagleton smatra kako:

„Holokaust nije bio iracionalan u smislu da je predstavljao nasumično klanje, kao (...) kad bi netko ubio šest milijuna violinista (...). Oni koji su bili ubijeni nestali su jer su bili (...) pripadnici neke (...) skupine ljudi koju su nacisti smatrali nepoželjnom.“ (Eagleton 2011: 109-110)

Ono što valja napomenuti je kako su svi ti nepoželjni Židovi, homoseksualci i ljevičari, među kojima je bilo i Nijemaca, bili prijetnja samim svojim postojanjem.¹¹⁸ Oni nisu bili prijetnja onime što su činili, već su ugrožavali principe Trećeg Reicha samim time što su hodali i disali.

Kako su nacisti imali svoj cilj i rješenje, čini se kako se zločin Auschwitza može pripisati instrumentalnom zlu, protkanim idealističkim zlom. Manipulacijom ideala počinitelje se uvjeravalo u ispravnost i nužnost neljudskih radnji, kako bi se počinjeno zlo činilo opravdanim. Dok se s druge strane za svo počinjeno zlo, koje je unatoč dehumanizaciji jasno uočljivo zlo, imalo instrumentalno jasan cilj, koji se htjelo postići – *čišćenje* nepoželjnih, očuvanje njemačkog identiteta te opstojnost arijevske rase. Osim toga, jasno se mogu vidjeti i primjeri preostalih tipologija moralnog zla; onog *demonskog* i *glupog*. Nalazimo mnoštvo primjera demonskog zla, odnosno činjenja zla radi samog zla, koja su se događala u Auschwitzu, kada se mučilo radi samog mučenja ili pak ubijalo radi ubijanja, bilo u obliku zapovijedi, dosade ili rasonode. Primjeri glupog zla su također u mnogočemu zastupljeni; kada se, kao što je već spomenuto, nije promislilo da li je zlo ili ne ono što se čini ili se pak *samo izvršavalo zapovijedi*. No, to nije nikakvo opravdanje pa čak i za one koji nisu sudjelovali, već *samo* bili prisutni.

¹¹⁷ Svendsen 2011, str. 152.

¹¹⁸ Eagleton 2011, str. 110.

„Čovjek ne griješi samo djelovanjem, nego i propuštanjem djelovanja.“¹¹⁹ Poznata njemačka uzrečica kaže *mitgegangen, mitgefangen*. Što bi značilo da iako možda nisi počinitelj, bio si prisutan za vrijeme istoga te stoga moraš snositi posljedice. Ako prisustvujemo zlu, dužnost nam je isto barem pokušati spriječiti. Jer ako smo zlo šutke promatrali, onda tu nema velike razlike od samog čina zla. Odnosno, čini se kako promatrač takvim (ne)djelovanjem podržava isto. Kao što je kod primjera Auschwitza pokazano, pojavljuju se svi tipovi moralnog zla obrađenih u ovom radu, što time dokazuje samu dubinu zla, počinjenog u Auschwitzu te usmjerenog prema tim mrvicu drugačijim ljudima.

Potrebno se još nadovezati na dio u kojem se spominju neljudske radnje. Zanimljivo je kako su upravo neljudske radnje izvršavane na tzv. ne-ljudima, odnosno dehumaniziranim Židovima. Samim time, uloge bi trebale biti obrnute; dok se jedni smatraju uzvišenim ljudima i čine neljudske radnje, drugi su okarakterizirani kao ne-ljudi, iako ničime nisu dali naslutiti isto. Čini se kako je upravo izvršitelj onaj demon, kojega silno traži u svojoj žrtvi. Terry Eagleton smatra kako „moć prezire slabost jer je ona podsjeća na njezinu vlastitu moralnu slabost.“¹²⁰ A upravo su Židove i druge nesretnike doveli do samih granica slabosti te su ih predstavili kao takve, nasuprot sebi nadmoćnima, kako bi ih tek tada do kraja uništili i time pokazali apsolutnu nadmoć nad njima. Tako se prema toj slabosti javlja prijezir, dok se paralelno s time, ista slabost zrcali na vlastitu moralnost.

Nakon pokušaja opravdanja zla Auschwitza iz perspektive počinitelja, ono što preostaje jest pokušaj opravdanja iz perspektive žrtve, koji teže za odgovorom i objašnjenjem na svoj vapaj *zašto?* Na pitanje *zašto* im se takvo što *moralo* dogoditi, nedvojbeno je teže pronaći odgovor, no ljudima je silno potrebno objašnjenje, kako bi mogli nastaviti sa svojim životom. Glavno pitanje koje su si postavljali Židovi, koji su veliki vjernici, jest *kakav Bog bi takvo što mogao dopustiti?* Hans Jonas, njemački židov te filozof, smatrao je kako Židovi u ovom svijetu vide „mjesto Božjeg stvaranja, pravednosti i otkupljenja, Bog je eminentno gospodar *povijesti* i tada Auschwitz čak i za vjernika dovodi cijeli tradicijski pojam Boga u pitanje.“¹²¹ Dakle, kroz cijelu tragediju stradavanja Židova, sama vjera se neizbježno poljuljala. Jednostavno nije moguće da bi Bog takvo što dopustio. Tako se kao rješenje otvaraju dvije različite mogućnosti; prva bi bila da Boga

¹¹⁹ Aurelije 2003, str. 73.

¹²⁰ Eagleton 2011, str. 111.

¹²¹ Vučković 2008, str. 32.

nema, čime bi se malo koji Židov pomirio, dok je druga mogućnost, koju zastupa Hans Jonas, ona da bi se zbog shvaćanja takve tragediju morao promijeniti sam pojam Boga. Tako Jonas uvodi teoriju o *nastajućem* Bogu; što bi značilo kako i sam Bog doživljava događanja u svijetu, a u ovom slučaju je to zlo Auschwitza.¹²² On je povezan sa svijetom te se samim time i razvija paralelno uz njega. Međutim, time se gubi tradicijsko poimanje Boga, koje podrazumijeva kako je Bog svemoguć te raspolaže neograničenom moći. Čini se kako pomoću Jonasove promjene pojma Boga, Bog više nema velikog utjecaja na svijet i ljude. No, možemo se nadovezati na Božje darivanje čovjeka slobodom volje, kojom isti može činiti i dobra i loša djela, jer je podaren pravom na izbor. Tako se Bog više jednostavno ne želi miješati u svijet, koji je prepustio ljudima, žrtvujući dio sebe, čime je izgubio moć *uplitanja*. Bez obzira na mogućnost ljudske odgovornosti kroz slobodu volje, Jonas smatra kako je priči i dalje potreban Bog, od kojega ne odustaje te navodi kako „nakon Auschwitza možemo, s većom odlučnošću nego ikada prije, tvrditi da jedno svemoćno Božanstvo ili nije *svedobro* ili (...) ostaje potpuno neshvatljiv.“¹²³ Dakle, Božji atributi se međusobno pobijaju. Ne može On u isto vrijeme biti svemoćan, *svedobar* i potpuno shvatljiv. Tako jednostavno mora otpasti atribut svemoći; jer bi u slučaju Božje svemoći, tragedija Auschwitza zasigurno bila spriječena. Isključivo tako, gubljenjem atributa *svemoći*, preostala dva atributa mogu opstati uz postojanje (takvog) zla. Postojanje zla ne osporava nužno Božju dobrotu te njegovu shvatljivost. Jonas nastavlja priču, navodeći, kako je već i spomenuto, da je Bog ograničen u svome djelovanju. Iako Jonas ne osporava kako je Bog za vrijeme Auschwitza *šutio* dok se trebao umiješati, razlog šutnje nalazi u tome kako Bog nije mogao djelovati te utjecati na zlo koje je zadesilo Židove.¹²⁴ Po pitanju zla, smatra kako „ono izlazi iz srca ljudi i zadobiva moć u svijetu. U običnom dopuštanju ljudske slobode leži odricanje božanske moći.“¹²⁵ Time Jonas ipak ograđuje Boga od zla na svijetu te ga ne smatra krivcem za isto, no potrebno je bilo promijeniti sam pojam *Boga*, kako bi se iz vjerske perspektive donekle moglo razumjeti zlo koje se dogodilo, jer je isto bilo u sukobu sa samim tradicionalnim židovskim shvaćanjem Boga. A sam Bog, koji je čovjeka podario slobodom (volje), iz navedenog je razloga izgubio svoju moć nad djelovanjem i uplitanjem u svijet protkan događanjima uzrokovanim od strane ljudi. Ono što Jonas nikako, unatoč svom zlu koje je njegov narod pretrpio, nije htio, jest odustati od Boga te zaključuje:

¹²² Vučković 2008, str. 38-39.

¹²³ Vučković 2008, str. 43.

¹²⁴ Vučković 2008, str. 44.

¹²⁵ Vučković 2008, str. 45.

„Nakon što se potpuno predao u svijet koji postaje, Bog više nema ništa što bi dao: sada je na čovjeku da on Bogu dadne. Čovjek to može činiti tako da na putovima svoga života pazi da se ne događa (...) da se Bog mora kajati što je dopustio svijetu da postane.“ (Vučković 2008: 47)

Stoga Auschwitz, kako nazivom tako i opipom ostatka građevina, ostaje vječni stup u povijesti čovječanstva, koji će generacijama služiti kao podsjetnik i primjer *zla*; kako se isto nikada više ne bi ponovilo.

Poglavlje valja zaključiti Aurelijevom mišlju kako „svaku apsolutnu moć prate zloba, lukavost i dvoličnost.“¹²⁶ Dotično vrijedi prvenstveno za totalitarnu državu i ljude koji *izvršavaju njenu volju*. Treba se zapitati, što bi se dogodilo kada bi čovjek imao apsolutnu moć i slobodu. Kada ne bi bilo posljedica, kako bi se ljudi ponašali? Izgleda kako čovjek pri apsolutnoj moći ili slobodi pomiče svoje granice ili ih se čak lišava. Naravno, isto ne vrijedi za svaku osobu, no vjerojatno bi se puno ljudi promijenilo, kada ne bi snosili posljedice za zla djela. Izgleda kako tada moralna odgovornost, koju imamo prvenstveno prema sebi a onda prema drugima, lagano nestaje. Samo apsolutna moć može uzrokovati apsolutno zlo; tada granice nestaju i gube se u beskonačnosti *apsolutnoga*.

9.2 Primjer zla iz sadašnjosti – Terorizam

Slijedi primjer koji nije na glasu apsolutnog zla, niti nečega što se čovječanstvu nikako nije smjelo dogoditi. Čini se kako je to stoga, jer ovdje priča ipak nije toliko crno-bijela, poput one kod Auschwitza, gdje je i više nego jasna manifestacija zla. No, zašto onda ipak terorizam glasi kao zlo? Ovdje je prvenstveno riječ o sukobu terorizma sa Zapadom i onim što Zapad predstavlja. Izgleda kako je terorizam upravo u sukobu sa svim onim što Zapad predstavlja; a to je materijalizam, koji je protkan težnjom prema novcu, tjelesnim užicima i osobnoj koristi. Dakle fokus je na pojedincu, koji je sam sebi prioritet. Tako Selak postavlja pitanja: „Kako objasniti zapadu, koji glorificira puki biološki život, da za ikoju ideju vrijedi umrijeti?“¹²⁷ U Baudrillardovu eseju *Duh terorizma*, opisano je kako Zapad izbacuje smrt iz vlastite kulture; u ratovima je cilj proći bez ijedne žrtve, a upravo iz toga proizlazi tolika moć terorističkog pogubljenja pojedinca te snimanje i objavljivanje istoga.¹²⁸ Poput hrvatskog državljanina, Tomislava

¹²⁶ Aurelije 2003, str. 15.

¹²⁷ Selak 2019, str. 93.

¹²⁸ Baudrillard 2003, str. 22.

Salopeka, koji je 2015. snimljen te kasnije dekapitiran od strane ISIS-a. Upravo takvim činom žele pokazati prijezir prema životu i *našem* štovanju istog, dok su oni spremni dati svoj za viši cilj; uspostavljanje kalifata proširenjem granica Islama na Europu i Svijet. „Što nas briga za američko bombardiranje! Naši ljudi žele umrijeti koliko i Amerikanci živjeti.“¹²⁹ Tako Baudrillard tumači perspektivu terorista, kojima žrtva u obliku života ne predstavlja nikakav problem.

Međutim, čineći zlo mučenjima i ubojstvima u ime vjere iskrivili su vlastita uvjerenja. Time ne prate Božju riječ Kurana nego su u direktnom sukobu s istom. U Kuranu piše:

„Ako neko ubije nekoga koji nije ubio nikoga, ili onoga koji na Zemlji nered ne čini – kao da je sve ljude poubijao; a ako neko bude uzrok da se nečiji život sačuva – kao da je svim ljudima život sačuva.“ (El-Ma'ide: 32, www.mojkuran.com, posjećeno 23.08.2020.)

Mudre riječi u kojima se ubojstvo jedne osobe izjednačava s ubojstvom svih, dok se s druge strane spašavanje jedne osobe izjednačava sa spašavanjem svijeta. Drugim riječima, ubojstvo nevine osobe je za jednaku osudu kao da se pobilo čitavo čovječanstvo. U pravilu i zakonu Kurana, razlike nema, ubojstvo jest ubojstvo. No, bez obzira na opravdanost ili neopravdanost čina zla, muslimanski teroristi zlo čine te se iz vlastite perspektive oni sami bore protiv zla. Osim što vode borbu protiv same ideologije materijalističkog Zapada, preostaje još i njegov nusproizvod, a to je globalizacija, koja je također njihov protivnik jer direktno utječe na njihove Zemlje. Izrabljivanje Bliskog istoka od strane SAD-a te njihovo uplitanje u samu politiku *drugih* dobilo je odgovor. Velesila koja je rasla arogancijom, počela se igrati Boga i tako si davala za pravo umiješati u države poput Libije, Libanona, Iraka, Irana te Saudijske Arabije. Postrani su bili razni politički i globalistički interesi, kojima će se SAD prvenstveno okruniti bogatstvom nafte, dok se kao povod i izgovor uzima *mir u svijetu* te slični klišeji. Iz te se perspektive, „terorizam može vidjeti (...) kao posebnost koja osvećuje sve ostale posebne kulture koje su uspostavu jedne jedine svjetske sile već platile vlastitim nestankom.“¹³⁰ Stoga se čini, kako teroristi *samo* uzvraćaju udarce, kojima su države Bliskog istoka već desetljećima izložene te kroz njih mučene i osiromašene. Uzvraćaju udarac *tamo gdje najviše boli*, oduzimanjem zapadnjačkom čovjeku ono najdragocjenije; strah za vlastitu sigurnost oduzimanjem života nekog

¹²⁹ Baudrillard 2003, str. 23.

¹³⁰ Selak 2019, str. 95.

drugog. Tada se događa strah od terorističkih napada, koji rezultira praznim trgovima u europskim prijestolnicama za vrijeme dočeka Nove Godine ili pak izbjegavanjem raznih sportskih ili glazbenih događanja. Time terorizam postaje „(...) nedohvatljiv neprijatelj čija je prava pobjeda naša sigurnosna opsjednutost koja je prikriveni oblik nasilja. Time mi sami sebe teroriziramo.“¹³¹ Stoga su posljedice straha ogromne. Posljedicom toga, pojedinac neprijatelja vidi i u potencijalnom prijatelju, samo zato što osoba primjerice nosi maramu ili ima podužu bradu te tako razvija predrasude pomoću kojih istoga izbjegava. Stvara se vitriolična okolina puna napetosti među zapadnim društvom šarolikih nacija. Osim navedenog disbalansa u društvu, iz kojega može proizaći još nasilja, strah se odražava i na samu državu, koja sukladno tome primjenjuje razne sigurnosne mjere. Tada se pojavljuje pristup u kojemu nismo sigurni za vlastiti život sve dok se ne dokaže suprotno, dok se naše uvjerenje u nesigurnost oslanja na to da nas nešto ugrozi.¹³² Stoga je teroristički čin potreban, kako bi se dotične mjere opravdale te kako bi čovjek iste tražio. Sve se odvija u začaranom krugu u kojemu osobe traže sigurnost kroz viđene primjere nesigurnosti. Uzima se kao prvotno kako smo svi nesigurni; time se primjenjuju razna ograničenja u obliku kretanja i provjeravanja. Kamere sve snimaju, dok policija i vojska vreba te na određenim prometnim lokacijama ili zračnim lukama vrše razna ispitivanja. Sve su to oblici terora, koji je nusproizvod terorizma. Time se na neki način ugrožava vlastita sloboda, no sve na molbu i zahtjev samog ugroženika. Tako se upravo globalistički i otvoreni Zapad morao na neki način zatvoriti. Što si otvoreniji te se više širiš prema van, to si ranjiviji u vlastitom dvorištu. Najbolji primjer toga jest teroristički napad na Svjetski trgovački centar (engl. „WTC“ – *World trade center*) 2001. godine. Usred New York-a srušene su dvije zgrade, tzv. *Blizanci*, uzrokovavši time nekoliko tisuća smrtnih slučajeva. Upravo najveći teroristički napad dogodio se u srcu SAD-a. Popraćenost medija glede tog napada bila je enormna, tog dana rijetko tko u svijetu nije čuo za to što se dogodilo. To je upravo ono na što su teroristi i računali, opsjednutost medija kako bi prvi objavili slike i snimke, koje će munjevito obići cijeli svijet. Isto kao što se snimke smaknuća prošire od medija do medija; od države do države. Sav taj objavljeni materijal ispunjuje čovjeka strahom. Čini se kako smo upravo *mi* suodgovorni za nasilje, jer isto objavljujemo, šaljemo i time širimo.¹³³ Točno sve ono što terorizam priželjkuje. Kako predstava bez publike ne bi imala smisla, tako bi i terorističke snimke obezglavljanja izgubile svoj smisao ako ju

¹³¹ Selak 2019, str. 96/7.

¹³² Selak 2019, str. 97.

¹³³ Selak 2019, str. 99.

nitko ne bi pogledao. No, oni su *samo* trebali pustiti snimku u javnost, a *mi* smo odradili ostatak posla; pobrinuli se da svaki kutak svijeta vidi što je učinjeno.

Zaključno, može se reći kako po pitanju sukoba između Zapada i terorizma stoji stvar perspektive. Jedni druge smatraju oličenjem zla, dok se razlikuju u samim sredstvima borbe; SAD operira prikriveno, oni teže tajnim operacijama u postizanju vlastitih ciljeva, dok teroristi operiraju otvoreno, želeći time da cijeli svijet vidi njihovu poruku kroz učinjena djela. Problem se javlja kada se u samom početku jednu stranu predstavlja kao onu dobru, dok se drugu uopće ne pokušava shvatiti. Opravdanja za ubijanje i uništavanje tuđeg nema, to je zlo po sebi, no valja se zapitati koji razlozi čuče podno toga. Kao razlog se može uzeti već spomenuto globaliziranje i izrabljivanje siromašnijih zemalja bogatih resursima Bliskog istoga te Afrike. No razlog se može pronaći i kroz krivnju Zapada, čije su države u prošlosti kolonizirale dotične Zemlje. Tadašnja kolonizacija je prožeta masovnim ubojstvima i uništavanjima kulture. Kako tada nije bilo interneta, jedini svjedoci su bili ljudi koji su trpjeli zlo te malobrojni zapisi svjedočanstava. Sve je to rezultiralo time, da danas rijetko tko zna za količinu zla koja je uzrokovana prvenstveno od strane Europljana, kasnije i *Amerikanaca*. Možda je upravo svo to učinjeno nasilje i zlo uzrokovalo *terorizmom* kao odgovor te se postavlja pitanje da li se u kolonijalnoj prošlosti nalazi opravdanje u terorizmu?¹³⁴ „(...) To bi podrazumijevalo da se Zapad mora pozabaviti sobom, svojim unutarnjim rasapom, pukotinama na koje mu je terorizam ukazao, jednako kao i posljedicama osvajačkih pothvata (...).“¹³⁵

Time je nasilje reakcija na nasilje te isto može ići u nedogled. Očito su potrebne promjene s jedne strane, kako bi se i s druge strane promjene dobilo. Nikakvo zlo se ne čini bez razloga, i kada ne vidimo razloge, oni postoje. Jednako kao što ne vidimo atome a svugdje su oko nas. No, kao što se globalizacija svijeta u korist pojedinih velesila neće zaustaviti, tako se ni reakcija na njih od strane terorizma neće zaustaviti. Poput vječne borbe mačke i miša u crtiću *Tom i Jerry*, pitanje je samo tko je u kojoj ulozi; tko je Tom a tko Jerry?

9.3 Primjer zla iz budućnosti – Umjetna inteligencija

Posljednji primjer odnosi se na budućnost; nešto što nam tek slijedi te stoga ne mora sa sigurnošću značiti kako je *zlo*. Međutim, kako je umjetna inteligencija čovjekova

¹³⁴ Selak 2019, str. 100.

¹³⁵ Selak 2019, str. 101.

tvorevina, sve se svodi na to kako će ista biti (is)korištena. Stoga je na čovjeku hoće li nešto poput umjetne inteligencije biti zlo ili ne. Tehnologija se razvija munjevitom brzinom, svijet ide k tome da stroj zamijeni čovjeka, no ovdje se vodi iznimno opasna igra, jer čovjek *stvaranjem* preuzima ulogu Boga. Stvaranjem umjetne inteligencije, *kreatori* sebe smatraju iznimno inteligentnim, no ono što se zapravo događa jest da je *tvorevina* još inteligentnija. Isto može izmaći kontroli, poput poznate znanstveno-fantastične serije *Westworld* (hrv. „Zapadni svijet“), u kojoj je stvoren *umjetni svijet* Divljeg Zapada u kojemu posjetitelji za pozamašnu svotu novaca mogu raditi što god žele nad tamošnjim stanovništvom, koji su zapravo savršeno napravljeni robotski ljudi s ograničenim mogućnostima u djelovanju. Dogodilo se to da se u robotima počela razvijati svijest nad okolinom, počevši od toga kako su se počeli prisjećati svojih prošlih smrti; kada bi ih netko od posjetitelja primjerice upucao, jer na kraju dana bi im ljudi svaki put izbrisali svo pamćenje te pokrpali ozljede, nakon čega bi ih sljedeći dan ponovno vratili u njihovu ulogu u parku, odnosno u umjetno stvorenom svijetu. Tako je došlo do toga da su pojedini roboti shvatili što se u tom (umjetnom) svijetu zapravo događa te su pomoću svoje osvještenosti mogli *operirati* van zadanog kompjuterskog obrasca ponašanja. Dogodila se pobuna u parku te su pružili otpor ubijajući svoje ljudske *kreatore*, koji su se smatrali Bogovima, smatrajući tako zapravo sebe odabranima i superiornijima nad *bijednom* ljudskom rasom. Ono što je ovdje važno, jest da se ti roboti ne boje vlastite smrti, jer su za razliku od ljudi istu prošli bezbroj puta te im nije problem ponovno *otići*. Tako se ovim primjerom može vidjeti, kako umjetna inteligencija usađena u robote, može itekako izmaći kontroli. Opasno se igrati Boga te se isto može obiti o glavu.

Osim navedene opasnosti, kada se umjetna inteligencija krene osvješćivati te samostalno operirati, opasnost leži i u ljudskom iskorištavanju umjetne inteligencije. Prema članku s poslovno-tehnološkog internet portala *ZDNet*, najveća opasnost kojom bi se pomoću umjetne inteligencije moglo manipulirati leži u tzv. *deepfake*-u, što podrazumijeva lažno uprizorenje određene osobe putem primjerice videopoziva.¹³⁶ To funkcionira tako da je na snimci prikazana bilo koja osoba, čije lice je nadomješteno sa željenim licem, kojim će se manipulirati. Tako se primjerice nekog političkog neprijatelja može prikazati kako čini ili govori nešto protiv naroda, kako bi od istih izgubio podršku. Ili se pak lažnom otmicom djeteta može ucjenjivati; dijete se pojavi na videu te se za djetetovo oslobođenje zahtijeva ispunjavanje određenih zahtjeva. Osim

¹³⁶ Leprince-Ringuet 2020.

toga, u portalu se navodi moguća opasnost od korištenja umjetne inteligencija za vozila, kojima bi se upravljalo bez vozača te bi se tako mogao prevoziti eksploziv.¹³⁷ Osim kod vozila, isto bi se moglo primijeniti na letjelice ili bilo koji drugi oblik transporta, čime bi se moglo omesti željene funkcije vozača te izmanipulirati sudar ili nesreću. Samim time, što bi se tek dogodilo kada bi takva moć došla u ruke terorista? Kada bi bez direktnog uplitanja mogli razarati i ubijati te uz to još i manipulirati krivcima, a sebe ograditi kao direktnog počinitelja, sjedeći desetak tisuća kilometara dalje, u bunkeru usred Sirijske pustinje.

Izuzev navedenih primjera, umjetnom inteligencijom može se kontrolirati i manipulirati ljudskom svakodnevnicom, bilo u pogledu medija ili reklama. Također bi se moglo i uspostaviti kontrolu nad kamerama, čime bi se urušilo osobnu privatnost čovjeka. Tako ne bi ovladali *samo* javnim kamerama iz prometa, banaka ili trgovina, već bi posjedovali i mogućnost gledanja kroz naše privatne kamere, koje su dio naše svakodnevice; mobiteli, tableti i kompjutori. Time bi se zadobilo još veću moć u kontroliranju i manipuliranju nad pojedincem.

No, unatoč svim navedenim lošim strana umjetne inteligencije, naravno da postoje i one dobre strane. Sve se na kraju zapravo svodi na čovjekovu primjenu; hoće li će nešto koristiti kao alat ili oružje. Umjetna inteligencija nije zlo po sebi, nego je zlo ovisno o namjeri i primjeni. Uvijek će postojati opasnost od zloupotrebe te nam isključivo preostaje nadati se savjesnom korištenju umjetne inteligencije, međutim kada je to moć nad nekome ili nečime savjesno korištena, a nije se razmišljalo o njenom iskorištavanju?

¹³⁷ Leprince-Ringuet 2020.

10 Zaključne riječi

10.1 Kako dalje?

Nakon svih teorija i primjera može se uvidjeti kako je zlo iznimno duboka i kompleksna tema. Čak priliči i misteriju, jer svima nam je dobro znano što je to zlo, no opet nam je ono često čak i teško objašnjivo.

Cijela priča započela je s davnim objašnjenjima kako bi zlo moglo funkcionirati; tako su neki prihvatili dualizam, u kojemu zlo funkcionira u skladu s dobrom, na čijoj se relaciji vodi beskonačna borba *nadmetanja*, dok su s druge strane neki smatrali kako zlo uopće ne postoji, već ono *postaje* samo i isključivo kao svojevrsni oblik nedostatka dobra. I jedna i druga teorija počiva na prilagodbi zla u svijetu, čime se isto prihvatilo. Uvidjelo se kako se protiv zla ne može boriti već mu je potrebno naći *mjesto* u svijetu, kako bi se time moglo zlo i objasniti.

Nadalje, slijedio je dio o brojnim teodicejama, koje na razne načine pokušavaju opravdati postojanje zla na svijetu te kako i zašto je Bog mogao dopustiti takvo što. Sve se zapravo svodi na obranu od ateističkog *napada*, koji smatraju kako postojanje zla negira postojanje Boga jer u definiciji Boga stoji kako je On savršeno dobar, svemoguć i sveznajuć. Time što zlo nije spriječeno, Bog ne može postojati, no vjernici kroz teodiceje naziru razna zanimljiva i kvalitetna opravdanja, koja ponovno ne negiraju zlo, već ga objašnjavaju, time učvršćujući svoju vjeru, poput kule.

Usljedio je nešto kompleksniji dio o vrstama zla, pomoću kojih se pokušalo shvatiti razne tipologije zla kroz ono što ih je (ili nije) pokrenulo; što bi mogao biti uzrok ili pokretač? Dok je prirodno zlo van naše moći te okarakterizirano kao oblik više sile, koja se javlja u obliku prirodne nepogode ili bolesti, moralno zlo kreće od čovjeka te se stoga može reći kako je *ono* moglo biti spriječeno. Od silnih primjera mogu se vidjeti najrazličitiji oblici zla, koji se čine zbog ideala, nekog željenog cilja, iz nepromišljenosti ili pak zbog samog zla po sebi. Rečeno je kako je ovdje često slučaj nekoga tko ne razumije što čini; bilo da to negiranjem ne želi ili za isto nije sposoban jer je duševni bolesnik ili psihopat. No unatoč tome, mi pokušavamo razumjeti one koji ne razumiju te opet težimo k objašnjenju kako i zašto je takvo zlo počinjeno.

Za kraj su prikazana tri zanimljiva primjera manifestacije zla; raspoređena u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Auschwitz kao prikaz najvećeg zla ikada, koji se nikako nije smio dogoditi, no dogodio se. Terorizam kao oblik borbe protiv zla, koja je prikaz

začaranog kruga borbe na relaciji istok – zapad. I za kraj, umjetna inteligencija, u kojoj se igramo Boga te nam se ista igra može obiti o glavu. Svaki od primjera može se promatrati kao zaseban, no ponovno ih veže ona zajednička nepromjenjiva *supstancija* u njima – zlo, koje toliko uporno pokušavamo objasniti i shvatiti.

Ono što bi trebao biti sljedeći korak nakon svih boljih i lošijih, uspješnih i neuspješnih, opravdanih i neopravdanih pokušava razumijevanja zla, jest upotrijebiti to znanje i djelovati. Zlo je postojalo, postoji i postojat će, čovjek se ne smije prepustiti Bogu ili pomiriti kako je zlo van naših mogućnosti djelovanja, već se protiv njega mora boriti.

10.2 Zaključak

„Da sa svijetom loše stoji, ta je tužbalica stara koliko i povijest,“¹³⁸ davno je napisao Kant. Misleći prvenstveno na to da otkad je čovjeka i svijeta, postoji nešto što ne valja ili je suvišno. Isto je sa zlom, koje je jednostavno oduvijek tu, u raznim oblicima, opipljivim i neopipljivim. Da li je riječ o nečemu što uistinu postoji ili smo pak mi ljudi izmislili koncept zla, dajući mu *ime*, odnosno naziv? Možda je zlo došlo s nama, možda sa svijetom, a možda kroz spoj nas sa svijetom. Na kraju, sam izvor zla postaje manje bitan; odakle potječe i zašto? Ono što je važnije, je sprječavati zlo. Tako pitanjem *kako spriječiti zlo*, odgovor nalazimo u samom pitanju; sprječavanjem, odnosno djelovanjem. Čini se kako će ga uvijek biti, poput borbe s vjetrenjačama, koja se može opisati kao uzaludna borba. No, ono što je prava istina jest da niti jedna borba ne može biti uzaludna. Preostaje početi od sebe, pokušati biti boljom osobom sutrašnjice, pomagati drugima jer se upravo dobrim djelima sprječava buduće zlo te će iz vlastite perspektive, kroz dobrotu, zlo neizbježno slabiti. Nadati se treba boljem sutra, prošla su vremena velikih ratova te se čekaju dani kada će i oni mali ratovi postati beznačajni i besmisleni. Zlo će uvijek biti prisutno, no o nama ovisi koliko ćemo zlu dati prostora. Čini se kako danas prevladava sve veće ludilo i zlo, no možda smo u krivu te nas upravo takvo uvjerenje tjera na *kontru*; kako bismo sami bili bolji te time svijet činili boljim. Možda *zlo* ne dobiva bitku, već *dobro*, poput prizora noćnoga neba kada mislimo kako vidimo svega nekoliko zvijezda, a zapravo ih ne možemo vidjeti sve dok ne odemo na daleki otok ili visoku planinu i tek tada ugledamo remek djelo prirode; milijuni zvijezda, koje su se skrivale, poput sićušne istine iza raznih laži.

¹³⁸ Kant 2012, str. 23.

9 Literatura

1. Arendt, H. (2006). O zlu. Zagreb: Breza.
2. Aurelije, M. (2003). Misli (izbor iz djela). Zagreb: Nova Akropola.
3. Baudrillard, J. (2003). Duh terorizma. Zagreb: Meandar.
4. Berčić, B. (2012). Filozofija. Zagreb: Ibis grafika.
5. Biondić, M. (2015). Smrt. Zagreb: Ibis grafika.
6. Calder, T. (2013). The Concept of Evil. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <https://plato.stanford.edu/entries/concept-evil/#ArgFavConEvi> (stranica posjećena: 17.08.2020.)
7. Eagleton, T. (2011). O zlu. Zagreb: Ljevak.
8. Golubović, A. (2020). Odabrana pitanja filozofije religije. Rijeka: FFRI.
9. Golubović, A. & Kopajtić, J. 2012. Problem zla u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije. *Nova prisutnost* 10. 2: 235-248.
10. Kant, I. (2012). Religija unutar granica pukog uma. Zagreb: Breza.
11. Kant, I. (1979). Kritika praktičnog uma. Beograd: BIGZ.
12. Leprince-Ringuet, D. (2020). Evil AI: These are the 20 most dangerous crimes that artificial intelligence will create. *ZDNet*: <https://www.zdnet.com/article/evil-ai-these-are-the-20-most-dangerous-crimes-that-artificial-intelligence-will-create/> (stranica posjećena: 24.08.2020.)
13. Milton, J. (2001). Paradise lost. Global Language Resources, Inc.
14. Schopenhauer, A. (1984). Svet kao volja i predstava. Beograd: Grafos.
15. Selak, M. (2019). Zlo i naopako. Zagreb: Jesenji i Turk.
16. Svendsen, L. Fr. H. (2011). Filozofija zla. Zagreb: TIM press.
17. Vučković, A. (ur.) (2008). Bog i zlo: teodicejski ulomci. Zadar: Hegelovo društvo.
18. www.biblija-govori.hr
19. www.mojkuran.com
20. www.enciklopedija.hr